प्रश्न.

तिसऱ्या रिचार्डास कोणत्या सालीं मारिलें ?

त्यानंतर राज्य कोणी घेतलें ?

रिचमान्डचा ड्यूक हेन्री, हा राज्याचा वारस होता काय, तर कोण होतें ?

सातव्या हेन्रीनें कोणा बरोबर लग्न केलें ?

योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर यां घराण्याचा जो परस्परांशीं वाद चालला होता तो त्या लग्नानें कसा मिटला ?

हेन्रीने चांगल्या प्रकारें राज्य केलें काय ?

असें ही असतां त्याजवर बंडें होत असत काय ?

बरें राज्य घेण्याविषयीं कोण कोणी दावे सांगितले ?

लाम्बर्ट सिमूनेल हा आपणास कोण ह्मणवूं लागला ?

बरें बंडवाल्यांची व राजाची कांहीं लढाई झाली काय ?

कोठे झाली ?

कोणास जय मिळाला ?

मग सिम्नेलाचें काय केलें ?

बरें मग दुसरा कोणी राज्याविषयीं दावा सांगूं लागला काय ?

त्याचें नाव काय ?

पर्कीन वार्बेक् हा आपल्यास कोण ह्मणवूं लागला?

त्याच्या पक्षास कोणी मोठे मोठे नामांकित लोक मिळाले होते काय ?

तिसऱ्या रिचार्डानें जा योर्काच्या ड्यूकास कि-

कुर्‍यांत मारिलें तोच पर्कीन वार्बेक असें कोणी अझून मानितात काय ?

हेन्री सातवा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

पत्र २०.

चिरंजीव०—विशेष इंग्लांडदेशाची बखर तुह्मास सातव्या हेन्रीपर्यंत सांगितली; येथून आठव्या हेन्रीचें वर्त्तमान लागलें, आतां येथून पुढें जीं वर्त्तमानें घडलीं आहेत तीं मस्तुत काळास जसजशीं जवळ तसतसें त्यां-चें चांगलें सविस्तर स्मरण ठेवावें. आठव्या हेन्रीचें वर्त्तमान तर चांगलें चित्त लाऊन वाचायासारखें आहे. इंग्लांडदेशीं मतांतर ह्मणून जें एक मोठें काम झालें, याचा आरंभ आठव्या हेन्रीच्या वेळेस झाला. या मतांतराविषयीं मागें पंधराव्या पत्रांत कांहीं लिहिलें आ-हे. खिस्ती धर्म रोमन क्याथलीक रूपानें जो चालला होता, त्यांतील दोष काढून तो प्रोटेस्टान्ट रूपानें ह्मणजे त्याच्या वास्तविक रूपानें चालू केला, अशा कृत्यास मतां-तर ह्मणतात. जोंपर्यंत रोमन क्याथलिक् धर्म चालत होता तोंपर्यंत खिस्ती शास्त्रास विरुद्ध अशीं बहुत कर्में घडत होतीं. धर्म संबंधी जीं जीं कामें तीं सर्व रोमच्या पोपाच्या हातीं असत, आणि तो राज्य प्रकरणांतहीं वारंवार आ-पली सत्ता चालवी. ही पाहिली असतां अनीति; कांतर पोप ह्मणजे मुख्य धर्माध्यक्ष, हा रोमनगरास रहात असे, याचा राज्य प्रकरणांशीं किंवा तशाच दुसऱ्या कामाशीं काय संबंध ? रोमन क्याथलीक धर्मांत मोठाएक दोष अ-सा असे कीं, बैबल ह्मणजे खिस्ती शास्त्र, आणि भजन-पद्धति, हीं दोन्ही पुस्तकें प्राकृत भाषेंत नव्हतीं; हीं लाटीन

भाषेंत होतीं ह्मणून तीं बहुधा लोकांच्या उपयोगास पडत नसत. तेसमयीं लोकांनी देवळास मात्र जावें, व बहुत्येक बाह्य कर्मे मोठ्या डौलानें होत असावीं, आणि धर्म प्रकरणीं मोठ्या दिमाकानें व समारंभानें मिरवावें; परंतु या लाटीन भाषेंमुळें बैबलाचा अर्थ लोकांस समजत नव्हता, ह्मणून वास्तविक धर्म काय आहे हें त्यांस कळत नसे, आणि देवळांत जें भजन व धर्मोपदेश होत असे त्यापासून ही लोकांचें हित होत नसे. जे कोणी थोडेसे लाटीन भाषा जाणत त्यांस तें हितास पडे. धर्माध्यक्षांत तर बहुत आनाचार शिरले होते. मुळीं उत्तम कार्यार्थ कितीएक जीं साधनें योजिलीं होतीं, त्यां साधनानीं ते धर्माध्यक्ष वाईट कामें करून घेत असत, आणि अशीं कामें करून घ्यायाचीं ह्मणून लोकांस अज्ञानांतच ठेवीत. त्यांस जर ज्ञान प्राप्त झालें असतें, तर हे धर्माध्यक्ष खिस्ती धर्मास विरूद्ध किती आचरतात हें त्यां लोकांस कळलें असतें. याप्रकारें लोकांस खिस्ती शास्त्र बहुत दिवस कळविलें नव्हतें, आणि त्या धर्माध्यक्षानीं त्यां लोकांस अज्ञानांत ठेवण्याजोगा योगही होता तो असा. तेव्हां छापण्याची विद्या प्रसिद्ध झाली नव्हती, ग्रंथ पोथ्या ह्मटलें असतां फार महाग पडत, व मिळण्यास फार अडचण पडे, ग्रंथ लिहिलेला मात्र मिळे आणि लिहून घेणें हें थोडक्यांच्याच हातून घडे. मग आठव्या हेन्रीच्या राज्यापासून छापण्याची विद्या बहुतकरून कळूं लागली, ग्रंथ सर्वांस मिळूं लागले, लोकांस वाचतां येऊं लागलें, व ते चांगले विचारवंत झाले. छापण्याची विद्या केव्हां उत्पन्न झाली हें यथास्थित सांगतां येत नाहीं. असें ऐकण्यांत आहे कीं सन चौदाशें एकाहातरचे सालीं

इंग्लांडांत जो पहिला ग्रंथ छापिला तो काक्स्ट- १४७१
न यानें छापिला. हें चौथ्या येडवर्डाच्या रा-
ज्यांत घडलें, परंतु याच्या कांहीं अगोधर इंग्लांड शह-
रांत छापिल ग्रंथ झाले होते असें कांहीं गोष्टींवरून
सिद्ध होतें.

मतांतराची गोष्ट निघाली म्हणजे बहुत करून
आठव्या हेन्रीचें स्मरण होऊन हें मतांतर त्यानेंच के-
लें असें मनांत येतें; परंतु असलें उत्तम कर्म करायास
त्याला इतकी बुद्धि कोठून होईल: त्यानें जें कांहीं के-
लें तें आपला अर्थ साधायास केलें. लोकांचें कल्याण
व्हावें या बुद्धीनें त्यानें कांहीं केलें नाहीं. तो एकादिवे-
ळेस स्वछंदानुरूप आणि एकादिवेळेस कार्यानुरूप असा
पोपाबराबर वागत असे. पहिल्याने तर तो पोपास
अनकूल होता परंतु मागाहून त्याची मर्जी पालटून
पोपास प्रतिकूल झाला. कधीं लोकांस पोपाच्या मतांत
वागण्यावरून दंडावें, कधीं त्यांस प्राटेस्टान्ट झाल्याव-
रून शिक्षा करावी याप्रमाणें त्याच्या कारणाचा कांहीं-
एक नेम किंवा भरवसा नसे. या मतांतराचें थोडेसें
वर्त्तमान तुह्मास या पत्रांत कळविलें, तें येथें सविस्तर
सांगतां येत नाहीं. या मतांतराविषयीं जे इतर ग्रंथ ते
पाहवे. आठव्या हेन्रीच्यावेळीं या मतांतराचा प्रारंभ
मात्र झाला परंतु हें शेवटास गेलें नव्हतें. मग त्याचा
मुल साहवा येडवर्ड झाला त्याचे वेळेस बहुधा सिद्धीस
गेलें. असो पण आठव्या हेन्रीच्या हातून ईश्वर स-
त्तेने बहुत्येक लोकहिताचीं कामें घडूं आलीं, आणि
यानें लाटिन भाषेंत बैबल होतें तें इंग्रेजींत करविलें,
आणि तें वाचण्याची मोकळीक केली, व चांगले
विद्वानूलोकांस आश्रय देऊन त्यांचे हातून काय जे

सत्यसिद्धांत, ते प्रसिद्ध केले, तेणेंकरून असें झालें कीं, मतांतराची जी वृद्धि याच्या पुत्राच्यावेळीं होणार तिज-विषयीं मार्ग मोकळा झाला.

आतां या आठव्या हेन्रीच्या वेळेस दुसरें काय काय घडलें तें लिहितों. हेन्री सिंहासनावर बसला त्या काळीं याचें वय अठरा वर्षांचें होतें. हा अव्यवस्थित असे, आणि यास ख्याली खुशाली आवडे, ह्मणून याच्या बापानें जें द्रव्य सावधपणानें मिळवून ठेविलें होतें, तें हा आपल्या छंदा फंदांत उधळूं लागला. योर्क प्रांतीचा जो धर्माध्यक्ष तो याचा मुख्य प्रधान आणि मंत्री झाला. त्याचें नाव वोल्सी, तो हट्टी अभिमानी, आणि याचाच सारिखा अव्यवस्थित, उधळ्या असे. तो जात्या कांहीं मोठ्या कुळांतला नसतां राजानें त्यास मोठ्या पदवीस आणि अधिकारास चढविलें, ह्मणून सर्व प्रकारचे लोक त्या वोल्सीचा हेवा, आणि द्वेष करूं लागले. असें आहे कीं जो कोणी या मृत्यु लोकींच्या वैभवावर भरवसा ठेवितो, तो दुःखीच जाणावा. ते समयीं वोल्सीस जसे जसे मोठे अधिकार मिळाले, तसा तसा त्याचा नाश फार झाला. राजाच्या छंदाप्रमाणें हा चालेना असें होतांच हा पदच्युत झाला, तो प्रकार आतां सांगतों. आठव्या हेन्रीस साहा बायका झाल्या असें तुह्मी कोठें ऐकिलेंच असेल. याची पहिली बायको आरेगानूची क्याथेरैन्. ही हेन्रीला नकोशी झाली, तें समयीं इला अपराधावांचून टाकितां येत नाहीं ह्मणून इला सोडण्याचें एक चमत्कारिक निमित्त सांगूं लागला. हें त्या धर्माध्यक्ष वोल्सीनें कबूल केलें नाहीं, त्याजवरून त्याचा नाश करावा असा राजानें निश्चय करून त्याचा योर्कप्रांतीं एक वाडा होता त्यां-

तून त्यास घालवून दिलें, व त्याचीं जीं भोजनादि क-रायाचीं मोठ्या मोठ्या मोलाचीं भांडीं, व घरांतील उं-चउंच सामान हें सर्व हिसकून घेऊन हुकूम केला कीं, हा राजाचें वाईट करूं पहात होता ह्मणून यास धरून याचा न्याय करायास लंडन शहरीं आणावें. त्याजवरून यास तेथें जाणें प्राप्त झालें; परंतु याचें ह्मा-तारपण, तशांत हा दुखणेकरी, व शरीरीं अशक्त, यास लांबचा पल्ला होईना, ह्मणून हा जेम तेम लेस्टरापर्यंत गेला. मग तेथें एक साधु पुरुषांचा मठ होता, ते साधु यास पाहून सामोरे आले. ते समयीं हा बोलूं लागला कीं "बापहो आतां मी तुह्मामध्यें मरायास आलों आ-हें, कृपा करून धर्मार्थ मला थोडीशी माती देऊन मा-झीं श्रम पावलेलीं हाडें झांकून घ्यावीं."

नंतर हा लौकरच मरण पावला. त्याकाळीं दुःखानें व्याकूळ होऊन पश्चात्तापानें बोलूं लागला, त्या बोलण्याचा अभिप्राय असा कीं, जेथें सुख आणि सेवेचें फळ निरुपम व अक्षय, अशा परलोकींच्या रा-जाची सेवा नकरितां मी व्यर्थकिरे या नाशिवंत ऐश्व-र्याच्या नादीं लागलों. मग याच्या तोंडांतून मरतेवेळीं शब्द निघाले ते असे. "जशी एकनिष्ठेनें त्या रा-जाची सेवा केली, त्याच्या अर्धी जरी ईश्वराची सेवा केली असती, तर त्यानें मला ह्मातारपणीं शत्रूच्या स्वा-धीन केलें नसतें."

हेन्रीनें आपल्या स्त्रीस सोडून दिलें, तो प्रकार असा आहे कीं, हा ह्मणूं लागला माझा वडीलबंधू आ-र्थर, याचे विधवा स्त्री बरोबर माझें लग्न झालें, हें शास्त्र विहित नव्हे, ह्मणून मी इचा त्याग करितों; परंतु तिचा अठरावर्षें समागम करून याच्या पोटचीं तिला एकें

कन्या * होऊन हें असलें बोलणें बोलूं लागला. याचें वास्तविक कारण असें कीं, आनाबलेन् ह्मणून एक नवी तरणी अतिसुंदर याचे स्त्रीची सखी होती, ती यास आपल्या स्त्रीच्यापेक्षां अधिक आवडूं लागली, आणि तिजबराबर लग्न लावावें ह्मणून आपले पहिले स्त्रीस सोडून देण्याचा यानें उद्योग मांडला. हें वोल्सी व दुसरे रोमन क्याथलिक् धर्माधिकारी यांस बरें दिसलें नाहीं, तशांत ती आनाबलेन प्राटेस्टान्ट धर्मांत शिरली होती, ह्मणून राजानें तिच्या बरोबर लग्न करूं नये असें वोल्सीच्या मनांत वागूं लागलें. त्याजवरून राजा कोपातें पावला, तेंच वोल्सीच्या नाशास कारण झालें. मग राजा आनाबलेन इशीं गुप्तपणें लग्नकरून कांहीं दिवसांनीं ही माझी स्त्री असें उघडें बोलूं लागला. नंतर इच्या पोटीं राजास एक मुलगी झाली, इलीझाबेथ् राणी ह्मणून जी पुढें नामांकित स्त्री झाली तीच ही कन्या.

ही आनाबलेन् राणी ही राजास लौकरच नकोशी झाली, ते समयीं इचा त्याग करून जेनसेमर ह्मणून एक लावण्य स्त्री होती, तिच्या बरोबर विवाह करावा असा राजानें निश्चय केला. तेव्हां तें कृत्य घडून यावें याजकरितां आनाबलेन इचा वधकरण्यास राजा कांहीं निमित्त पाहूं लागला. शेवटीं इणे दुराचरण करून राजाचें वाईट करण्याचा बेत केला असा इजवर आरोप आणून इचा वध करावा असें ठरविलें. तेसमयीं ज्याच्यासारिखा चपळतेने डोकें मारणारा इंग्लंडांत कोणी नाहीं, अशी ज्याची वाखण झाली होती,

---

* याकन्येचें नाव ब्लडी ह्मणजे हिंसक मेरी राणी असें पडलें.

त्या मारेकऱ्यास फ्रान्सदेशींच्या कालेस नगराहून बो-लावून लंडनशहरचे किल्ल्याजवळ डोंगरी आहे, तेथें त्या आनाबलेन् राणीचा शिरच्छेद केला. मग तिच्या प्रेतास पेटींत घालून किल्ल्यांत पुरलें. ज्या कुऱ्हाडीनें तिचा शिरच्छेद केला ती कुऱ्हाड अजून लंडनशहरचे किल्ल्यांत आहे.

मग दुसऱ्या दिवशीं तो निर्दय स्वच्छंदी राजा जेनसेमर इजबराबर लग्नकरून असें बोलूं लागला कीं, पहिल्या बायकोची मेरी, आणि दुसरीची इलिझाबेथ, ह्या माझ्या औरस लेंकी नव्हत; आणि यांतून कोणे एकीसहि राज्य मिळणार नाहीं. याप्रकारें राजा निर्दयपणानें आणि स्वच्छंदानें वर्तूं लागला, त्याजवरून लोकांच्या मनांत त्याजविषयीं फार द्वेष उत्पन्न झाला आणि राज्यांत बंडें तुफानें होऊं लागलीं. राजानें तर पोपाची अवज्ञा केली होती, त्याचें मतमात्र सोडलें नव्हतें, ह्मणून जे धर्माधिकारी पोपाच्या पक्षास अनुकूळ होते त्यांस हा पीडा करी, व जे पोपाचें मत सोडून प्राटेस्टान्ट झाले होते त्यांसहि पीडा करी. मुळींच यास अनर्थ करायाजोगा कोप होता, तशांत प्रजा रुष्ट होऊन यास आड येऊं लागल्या, त्याजवरून तर हा फारच कोपानें संतप्त झाला असे. मग त्यास एक लेंक झाला, तेणेंकरून याची मर्जी कांहीं बरी झाली; पण याची ती प्रसूत झालेली स्त्री दोन दिवसांनी मरतांच पुनः याची प्रकृति पूर्ववत् झाली. मग तो मुलगा उत्तम राजपुत्र होऊन पुढें साहवा येडवर्ड ह्मणून राजा झाला.

या प्रकारें होतांच राजानें एक दुसऱ्या देशींची स्त्री योजून तिशीं लग्न करण्याचा बेत केला. तिला

स्वतां पाहिलें नव्हतें, याजकरितां हालबेन् ह्मणून एक चितारी होता त्यास तिचें चित्र काढायास सांगितलें, तें त्याणें तिच्या स्वरूपापेक्षां फार सुंदर काढिलें; परंतु ती राजाच्या देशीं येतांच राजानें रोचेस्टरास जाऊन ति- ला पाहिलें. तों ती त्या चित्रासारिखी नाहीं, ते सम- यीं असें बोलूं लागला कीं ही शरीरानें जाड, व कुरूप आहे, त्यास ही मला नलगे. मग विचार केला कीं ही कुरूप आहे पण इच्या संबंधानें आपल्यास फ्रान्स इत्यादिक देशांत सोयरे व कुमक करणारे मिळतील, ह्म- णून इला सोडूं नये, असें मनांत आणून शेवटीं तिच्याच बरोबर लग्न केलें. मग ती त्याला आवडेनाशी होतांच तिला नाहींसें करण्याचा उद्योग आरंभून क्याथिरैन् हवार्ड ह्मणून एक स्त्री होती, तिशीं तो आसक्त झाला. शेवटीं त्या राणीस दूर करून त्यानें त्या क्याथिरैनशीं लग्न लाविलें. या स्त्री बराबर राजा कांहीं दिवस आ- नंद पावल्यासारिखा दिसूं लागला, परंतु ही भली बा- यको नव्हे इणें लग्ना पूर्वीं आणि लग्ना नंतर दुराचरण केलें, असें याच्या ऐकण्यांत येतांच, तिची चौकशी करून तिजवर अपराध ठरवून तिचा किल्ल्याचे डोंगरी- वर शिरछेद केला.

राजा इकडेस हीं अशीं कामें करीत असतां लोकांत असें दाखवी कीं, माझें लक्ष्य धर्म संबंधी जे तंटे चालले आहेत त्यांजकडेस गुंतलें आहे. हा ख्रिस्ती मतांत चांगला पंडित होता परंतु आसल्या पांडित्यापासून त्या मतावर श्रद्धा ठेवणें, व त्याप्रमाणें चालणें ह्या गोष्टी फार दूर आहेत. क्याथलिक व प्राटेस्टान्ट यां लोकांत जे वाद चालले होते, त्यांजविषयीं राजानें कांहीं ग्रंथ केले; त्या पूर्वीं यानेंच सात साक्रेमेन्टें ह्मणजे संस्कार यांचें प्रतिपा-

इनरूप एक ग्रंथ केला होता. क्याथलिक् लोक सांगतात कीं ख्रिस्ती धर्मात सात संस्कार आहेत, प्रटेस्टान्ट ह्मणतात कीं दोन आहेत, एक बाप्तिस्मा ह्मणजे ख्रिस्ती धर्मात घेतांना डोकीवर पाणी घालून जो संस्कार करितात तो, व एक प्रभूचा प्रसाद ह्मणजे भाकर व द्राक्षारस यांस इशुख्रिस्ताचे शरीर व रक्त मानून त्याच्या स्मरणार्थ, व भक्तीच्या दृढीकरणार्थ ती खायास प्यायास देऊन जो संस्कार करितात तो. प्रटेस्टान्ट सांगतात कीं या दोन संस्कारांवांचून ख्रिस्तीशास्त्रांत दुसरे संस्कार अढळत नाहींत. असो पण हेन्रीनें सातां संस्कारांचें प्रतिपादन केलें, तणेंकरून पोपाची मर्जी प्रसन्न करून आपल्यास धर्मरक्षक असें नाव मिळविलें. हें नाव आपल्या आपण मात्र चांगलें शोभतें, हें असें यास वागविणारांच्याठायीं शोभावें. मग त्याकाळापासून जेजे इंग्लंड देशींचे राजे झाले, ते आपआपल्याठायीं तें नाव वागवीत गेले, त्यांस तें कसें शोभलें असेल तें असो परंतु तें आठव्या हेन्रीच्याठायीं अगदींच शोभलें नाहीं. नंतर क्याथेरैन् हवार्ड राणीचा या हेन्रीनें शिरछेद करून एक्या वर्षानें दुसऱ्या एके विधवेशीं लग्न केलें. इचें नाव क्याथिरैन पार. ही विवेकी व भक्तिमान् असे, आणि राजाचे उग्रप्रकृतीस आपल्या मृदुस्वभावानें शमविण्याच्या उद्योगांत असे; परंतु हें कांहीं इच्या हातून घडलें नाहीं, आणि कोणे एके समयीं राजाचें व इचें धर्माविषयीं बोलणें होत असतां राजाच्या बोलण्याहून इचें बोलणें वेगळें पडलें, त्याजवरून इचा तर प्राण जायाचा योग आला होता परंतु इणे राजास मोठ्या युक्तीनें शांत केला. मग तो

राग याणें आपल्या प्रजांवर काढून त्यांतील बहुत्येक उत्तम थोरथोर गृहस्थ जीवीं मारून टाकिले. शेवटीं याचा मरणकाळ जवळ येऊं लागला तशीतशी याची प्रकृति फारच खवळली. याच्या पायांस एक दुःख कारक रोग झाला होता, तो दिवसोंदिवस अधिक वा-
१५४७ ढून तेणेंकरून हा सन पंधराशें सत्तेचाळीसांत मेला. या राजाचे वेळेस बहुत्येक गोष्टी तुह्मास समजून घ्यायाजोग्या घडल्या आहेत, परंतु म्या येथें इंग्लांडचे बखरेंतील थोडकीं वर्तमानें लिहिलीं आहेत, तुह्मास अवकाश सांपडल्यास थोरली बखर वाचावी, त्यांत ह्या गोष्टी विस्तारें करून लिहिल्या आहेत. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

आठवा हेन्री कोणत्यासालीं राज्य करूं लागला ?

याराजाचे वेळीं ख्रिस्ती धर्मांत जो मोठा पालट झाला त्यास काय ह्मणतात ?

मतांतर शब्दाचा काय अर्थ होतो ?

मतांतर झाल्याच्या पूर्वीं ख्रिस्तीधर्माचें मुख्यत्व कोणाकडेस होतें ?

बरें तो पोप कोठे राहत असे ?

मतांतर झाल्याच्या पूर्वीं बैबल व भजन पद्धति कोणत्या भाषेंत होतीं ?

आठव्या हेन्रीचेवेळीं ग्रंथ छापण्याची विद्या प्रसिद्ध झाली होती काय ?

बरें त्याचे पूर्वीं ती विद्या कळली होती काय ?

इंग्लांडदेशीं प्रथम ज्यानें ग्रंथ छापिला त्याचें नाव काय ?

बरें ग्रंथ छापण्याची विद्या कळूं लागली तेणेंकरून लोकांस ग्रंथ अल्पायासानें मिळून ते सुज्ञ आणि विचारवंत झाले किंवा नाहीं ?

छापण्याची विद्या कळली नव्हती तेव्हां ग्रंथ कसे होत असत ?

त्याकाळीं ग्रंथ फार थोडके व महाग व मिळायास अडचण पडे काय ?

बरें हेन्री मतांतरास मनापासून अंतर न पाडतां अनकूल असे किंवा धर सोड करी ?

हेन्रीच्यावेळीं मतांतराचा प्रारंभ मात्र झाला होता किंवा तें होऊन सिद्धीस गेलें होतें ?

हेन्रीचा मुख्य प्रधान व मंत्री कोण असे ?

तो स्वभावानें कसा असे ?

हेन्रीची पहिली स्त्री कोण, तिचें नाव काय ?

हेन्रीच्या मनांत आलें कीं आपल्या पहिल्या स्त्रीस टाकून द्यावें, तेव्हां हेन्रीला धर्माध्यक्ष वोल्सीनें तें कर्म करायास अनकूल होऊन अनुमत दिलें काय ?

मग हेन्रीनें वोल्सीस काय केलें ?

वोल्सी कोठे मेला आणि तो मरतेवेळीं काय काय बोलिला ?

राजानें आपल्या बायकोस टाकण्याकरितां काय निमित्त सांगितलें ?

राजाचें त्या स्त्रीबरोबर लग्न होऊन किती वर्षे झालीं होतीं ?

राजास इच्या पोटीं मुलगी झाली होती तिचें नाव काय, व ती पुढें कोण झाली ?

मग राजानें कोणाबरोबर लग्न केलें ?

अनाबलेन पोपाच्या मतांत वागत होती किंवा

प्राटेस्टान्ट मतांत वागत होती ?

अनाबलेनास काय संतान झालें होतें ?

तिचें नाव काय व ती पुढें कोण झाली ?

राजास शेवटीं अनाबलेन नावडती झाली काय ?

मग तिला काय केलें ?

मग राजानें कोणाबरोबर लग्न केलें ?

राजा प्राटेस्टान्टास काय करी आणि पोपाच्या मतांत वागणारांस काय करी ?

जेनसेमर ह्मणून राजाची जी तिसरी राणी तिला संतान काय झालें होतें ?

त्याचें काय नाव व तो पुढें कोण झाला ?

मग या राणींचें काय झालें ?

ही मेल्यानंतर राजानें दुसरी राणी केली काय ?

ती कोण कोठली ?

ती रूपानें कशी असे ?

राजानें तिच्याबरोबर लग्न केल्याच्या पूर्वीं तिचें चित्र पाहावयाकरितां कोणत्या चितान्या कडून काढविलें होतें ?

तें चित्र तिच्याचसारिखें होतें काय ?

ही राजास राणी असतां तो कोणी दुसरे स्त्रीशीं आसक्त झाला होता काय ?

मग या राणीस राजानें काय केलें ?

पोपाच्या मतांत वागणारे किती संस्कार आहेत असें मानितात ?

प्राटेस्टान्ट लोक किती संस्कार आहेत ह्मणून सांगतात ?

हेन्री राजा आपणास ख्रिस्ती मतांत पंडित ह्मणवी काय ?

त्याणें संस्कारांवर ग्रंथ केला काय ?

त्यास संस्कारांविषयीं पोपाचें मत मान्य होतें किंवा प्राटेस्टान्टाचें मत मान्य होतें ?

राजानें तो ग्रंथ केला तेणेंकरून पोपाची मर्जी प्रसन्न झाली काय ?

मग पोपानें राजास काय नाव दिलें ?

तें नाव त्या दिवसापासून इंग्लंडचे राजे वागवींत आले काय ?

ती परदेशीची स्त्री राजानें दूर करून दुसरी स्त्री केली काय ?

तिचें नाव काय ?

या क्याथिरैन हौवार्ड राणीस राजानें काय केलें ?

इचा शिरछेद करून राजानें दुसरी राणी केली काय ?

तिचें नाव काय ?

ती राणी चांगली असे काय ?

बरें क्याथिरैन् पार राजाच्या मागें जीवंत होती काय ?

राजा कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

पत्र २१.

चिरंजीव० - विशेष आठव्या हेन्रीस दोन कन्या व एक पुत्र झाला असें मागल्या पत्रांत लिहिलें, आतां पुढें काय झालें तें कळवितों. त्यां कन्यांचीं नावें मेरी आणि इलिझाबेथ व त्या पुत्राचें नाव साहवा येडवर्ड. प्रथम या येडवर्डानें राज्य केलें मग याच्या त्या बहि-

र्णानीं राज्य केलें. या साहव्या येडवर्डाच्या बापास देवाज्ञा झाली तेव्हां हा नऊ वर्षांचा होता, पण याचें सोळा वर्षांतच आयुष्य सरलें. हा राजपुत्र गुणानें चांगला होता, जें कांहीं उत्तम तेंच यास आवडत असे, याचें या अल्पवयांत अध्ययन ही चांगलें झालें होतें, आणि दुसरा एक असा चमत्कार कीं हा स्वयें भक्तिमार्गास लागून इतरांस ही त्या मार्गास लावण्याविषयीं झटत असे. मतांतर ह्मणून जें मोठें काम तें सिद्धीस जावें आणि ख्रिस्ती मतांत रोमन क्याथलिक् लोकांनीं जे अनाचार व अज्ञान शिरविलें होतें तें काढून टाकावें याजविषयीं हा फार अतुर झाला असे. तेसमयीं रोमन क्याथलिक् लोकांत जे अनाचार शिरले होते ते अगदीं नाहींसे झाले. असा धर्मांत पालट होतांच सर्व देशास आनंद झाला, आणि राजानें खरा पक्ष घेऊन त्याजविषयीं यत्न मांडिला आहे असें पाहून लोकांस फार हर्ष वाटूं लागला, बैबल इंग्लीश भाषेंत झालें ह्मणून लोक तें स्वतां वाचून विचार करूं लागले आणि ख्रिस्ती मताचा खरा सिद्धांत कोणता व खोटा कोणता याचा निर्धार करूं लागले. त्याजवरून त्यांस असे कळूं आलें कीं पोपाचे मतवादी जीं बाह्य कर्में आवश्यक ह्मणून सांगतात त्यांस ख्रिस्ती शास्त्रांत कोठें आधार नाहीं, याजकरितां त्यां कर्मांचा त्याग असावा. नंतर बहुत्येक पंडित व मोठे मोठे विद्वान् धर्माध्यक्ष ते प्राटेस्टान्ट मतास अनकूल होऊन त्याची प्रवृत्ति करूं लागले. क्रामर ह्मणून जो मुख्य धर्माध्यक्ष व रिडली व ल्याटिमर ह्मणून जे इतर धर्माध्यक्ष, हे ख्रिस्ताचें शुभवर्तमान लोकांस कळविते झाले आणि सत्य सिद्धांताचें ज्ञान होऊन त्यांजवर त्यांची प्रीति बसायाजोगे उद्यो-

ग करूं लागले. हे उत्तम पुरुष जे धर्मोपदेश करीत व यांणीं जे ग्रंथ केले होते ते तो राजा अल्पवयी असतां ही मोठ्या संतोषानें ऐके. शुभवर्तमानाच्या अभिप्रायाचें ज्ञान होऊन जें कर्तव्य तें मला कळावें, व तें शुभवर्तमान प्रजांस कळून त्यांनी तसें चालावें असें या राजाच्या मनांत फार वागत असे. ईश्वरानें कृपा करून या राजाची प्रीति आपणाकडेस लाऊन घेतली तेणेकरून लोकांवर जे उपकार घडले ते आतांचेही खिस्ती लोक आठवितात, ते असें ह्मणतात कीं " ईश्वरानें काय जी त्या काळीं कृपा केली ती आह्मावर केली, ती आतां आह्मी अनुभवीत आहों. पोपाच्या मतांत जी उगीच बाह्य कर्मे सांगितलीं होतीं त्याचा आमच्या हातून त्याग घडला, आह्मी ज्या मतांत आहों तें मत आह्मी अंतःकरण पूर्वक धरिलें आहे किंवा कसें व आमचें कल्याण व्हावें ह्मणून ईश्वरकृपेनें आह्मास जो धर्मोपदेश ऐकायास मिळतो, त्या उपदेशाप्रमाणें चालायास आह्मी मनापासून इच्छितों किंवा कसें हें आह्मीं आपआपल्याठायीं विचार करून पाहवें. खिस्ती धर्मांत जे अनाचार शिरले होते ते काढून टाकावे ह्मणून मतांतर करण्याचें प्रयोजन पोपाच्या मतांत वागणारे जे त्यांत तरी चांगले उत्तम मनुष्य आहेत आणि त्यांस जन्मापासून त्याच मताचा संस्कार ह्मणून त्यांचा त्या मतावर भर असतो याजकरितां जीं पोपाच्या मताची कर्मे करूंनये असें प्राटेस्टान्ट सांगतात तीं कर्मे करावीं असें ते प्रतिपादून देतात. ते सांगतात कीं तीं कर्मे शास्त्रांत सांगितलीं आहेत व कांहीं उत्तम कार्यार्थ त्यांची प्रवृत्ति झाली आहे. पोपाच्या मतांतील कर्मे काय हेतूने प्रवृत्त झालीं असतील तीं असोत परंतु त-

द्वारा लोकांत फार अनाचार शिरले त्यांस शास्त्रांत को-ठें आधार सांपडत नाहीं आणि त्या बहुत्येक आचारा-वरून खिस्ताच्या धर्माचा अपसिद्धांत होऊं पाहतो. साधु पुरुष व इशुखिस्ताची आई मार्या कुमारी यांच्या मूर्तींनी व चित्रांनी रोमन् क्याथलिक् लोकांचीं देउळें भ-रलीं असत आणि देवाचा देव जो ईश्वर त्याचे जें भज-न करायाचें तें न करितां लोक त्या मूर्तींपुढें गुडघे टेंकून त्यांचें भजन करीत आणि त्यांस असें वाटे कीं जीं आपल्याकडून पातकें घडलीं असतील तीं आप-ल्या शरीरास मार उपोषण इत्यादि घोर दंड केले असतां दूर होतात, परंतु असल्या आचरणावरून लो-कांच्या मनांत असें येईल कीं आह्मी शरीर दंडादिक प्रायश्चित्तें करितों तेणेंकरून आमची पातकांपासून मु-क्तता होती. असें लोक मानूं लागले असतां मग इशू खिस्त जो आपला प्राण देऊन सर्वांच्या पातकाकरितां वास्तविक प्रायश्चित्त आचरला आहे त्या प्रायश्चित्तावर लोकांची श्रद्धा ठरणार नाहीं. आपल्या अपराधांची क्षमा व्हावी असें जर मनांत आहे तर तारक जो इशू त्यानें जे कष्ट सोसिले आहेत तेणेंच करून अपराधांची क्षमा होईल असा भाव मनांत धरावा, याप्रमाणें मागें जीं पातकें झालीं असतील तीं दूर होण्याविषयीं इशू-खिस्तानें प्रायश्चित्त केलें आहे, त्याजवर भाव ठेवून पुढें आपल्याकडून पाप न होई अशी बुद्धि धरावी, व पाप न होई अशाच रीतीनें राहवें. अशा बुद्धीनें जर वर्तलें नाहीं तर इशूखिस्तानें स्वकष्टें करून जें देव लोकांचें राज्य आपल्या भक्तांकरितां मेळविलें आहे तेथें जाण्याची योग्यता येणार नाहीं. खिस्ताचें शुभव-र्तमान असें सांगतें कीं, आपण पवित्रता धरावी, आणि

ईश्वराची आज्ञा पाळावी, आणि त्या ईश्वराची सेवा आपल्यास करितां यावी ह्मणून त्याजवळ बुद्धि मागावी. या आपल्या देशांत प्राटेस्टान्ट धर्माची प्रवृत्ति झाली तेणेंकरून खिस्तीशास्त्र पाहण्याचा योग आला आणि अक्षय सुख पावावयास ज्या कारणभूत गोष्टी त्याही आपल्यास कळूं लागल्या, हा ईश्वराचा मोठा उपकार झाला असें मानावें, आणि त्या शास्त्रापासून आपल्यास जें ज्ञान प्राप्त होतें त्याप्रमाणें चालण्याविषयीं अतुर असावें."

आठवा हेन्री मरण पावला त्या काळीं त्याचा मूल येडवर्ड लहान होता, त्यास राज्य चालविण्याची योग्यता आली नव्हती, ह्मणून त्याचें पाळण करायास जे नेमिले होते त्यांजकडेस राज्यकारभार सोपला. या पाळण करणारांत सामर्सेटचा ड्यूक मुख्य होता. हा येडवर्डाचा चुलता,यास प्रोटेक्टर ह्मणजे पाळण करणारा असें बोलत. हा मानकरी मतांतरास अंतःकरणपूर्वक अनकूल असे, आणि यानें जे उद्योग केले ते त्या मतांतरास फार उपयोगी पडले. मग मतांतराची मोठी आश्चर्य वाटायाजोगी प्रवृत्ति होऊन त्याला राज्यांतील बहुधा अवघे लोक अनकूल झाले, परंतु कित्येक लोक आपलें पूर्वीचें मत न सोडितां मतांतराची प्रवृत्ति होऊंनये ह्मणून उद्योग करीत होते, त्यां लोकांनीं कांहीं दंगे केले, तेणेकरून कित्येक जण मारले गेले. गार्डिनर व बानर ह्मणून दोन मुख्य धर्माध्यक्ष होते, यांचें वर्त्तमान पुढें तुह्मास कळूं येईल. हे रोमन क्याथलिक् मत न सोडितां मतांतरास अडथळे करीत होते, ह्मणून यांस किल्ल्यावर टाकिलें. रोमन क्याथलिक् लोक.मात्र आपल्या मताची प्रवृत्ति करायास उपद्रव करीत होते असें नाहीं

तर प्राटेस्टान्टही आपल्या मताचे प्रवृत्ती करितां उपद्रव करीत. याप्रमाणें प्राटेस्टान्टांनी करावें हें त्यांस उचित नव्हे, रोमन क्याथलिकांच्या मतास जो कोणी प्रतिकूळ असे त्यास तर त्यांजपासून महान् उपद्रव होई, परंतु असेंच प्राटेस्टान्टानीं करूंनये. यांनीं चांगल्या स्वभावानें चालावें, पीडा बलात्कार इहीं करून धर्माची प्रवृत्ति करूंनये. येडवर्डानें जें अल्प काळ राज्य केलें तेणेंकरून लोकांचें तर कल्याण झालें परंतु यास फार दुःख व श्रम झाले. मेरी आणि इलिझाबेथ् ह्मणून येडवर्डाच्या ज्या दोघी बहिणी होत्या त्यांतून येडवर्डाच्या मागें वडील बहिणीस राज्य मिळावें असें असतां यांच्या बापानें आपल्या इछा पत्रांत लिहून ठेविलें होतें कीं, ह्या माझ्या औरस लेंकी नव्हत, ज्यांच्या बराबर माझें शास्त्र विहित लग्न झालें नाहीं त्यां स्त्रियांच्या पोटीं या झाल्या ह्मणून यांतून कोणे एकीस राज्य देऊंनये. असें आठव्या हेन्रीनें लिहून ठेविलें होतें. हें त्याच्या छांदिष्ट स्वभावास उचितच होय पण ह्या कन्या औरस नसल्यास त्या आठव्या हेन्रीची भाची स्काटलांड देशींची राणी तिला राज्य मिळावें. असें असतां जेनग्रे ह्मणून एक उत्तम स्त्री होती, तिची राज्याविषयीं योजना झाली. ही राजाची कांहीं नातलग असे, परंतु इला राज्य मिळावें असें इचें नातें नव्हतें व राज्याविषयीं दावा सांगावा असें ही इच्या मनांत नव्हतें, असें असतां नार्थबर्लांडचा ड्यूक ह्मणून एक मानकरी होता तो मोठा गर्विष्ट व अभिमानी असे. तो कांहीं युक्तीनें आपला लेंक गिल्डफोर्डडड्ली याचें त्या जेन् स्त्रीचे बरोबर लग्न करून ती राज्याची अधिकारी असें सिद्ध करूं लागला. मंग माझ्या मागें राज्याची अधिकारी लेडीजेन् असें

शेवटीं त्या मानकऱ्यानें येडवर्डाकडून बोलविलें.

याप्रमाणें तंटे बखेडे चालत असतां येडवर्ड राजाची जी मुळची नाजूक प्रकृति ती या संधीस फार बिघडून गेली, आणि याचें दुखणें दुःसाध्य अशीं चिन्हें दिसूं लागलीं. अशीं राजाच्या दुखण्याचीं चिन्हें पाहून त्या मानकऱ्यानें लेडीजेन् राज्याची अधिकारी असें राजाकडून बोलविण्याची घाई केली असें दिसूं येतें. शेवटीं या राजाचें दुखणें बळावलें, तेव्हां याजविषयीं चांगला बंदोबस्त ठेविला नाहीं, ह्मणून यास लौकर मरण आलें. नार्थंबर्लंडचा ड्यूक नेहमीं याच्याजवळ असे, त्यानें जो चांगला वैद्य होता त्यास घालवून एक मूर्ख ह्मातारडी होती तिच्या स्वाधीन राजास केलें, त्याचें कारण असें कीं, मी राजास खचित बरें करीन अशी तिणे प्रतिज्ञा केली होती. कोणी वृत्तांतकर्त्ते असें सांगतात कीं, राजा लौकरच शांत व्हावा या बेतानें त्या ड्युकानें हें कृत्य केलें परंतु हें कृत्य त्याणें याच बेतानें केलें किंवा कसें केलें याचा निर्धार होत नाहीं. परंतु ती ह्मातारी औषध देऊं लागली तशी राजाची प्रकृति फारच बिघडली. असें आहे याजकरितां त्या ड्युकानें राजास मारविलें असें मानण्यापेक्षां त्या ह्मातारीच्याच औषधानें राजा मेला असेल असें कां मानूं नये. मग तो राजा ग्रिनवीच शहरांत एक राजवाडा होता तेथें सन पंधराशें त्रेपन्नांत सोळाव्यावर्षी मृत्यु पावला. त्यानें सुमारें सातवर्षें राज्य केलें. याच्या मरणावरून जेजे राज्यांत चांगले लोक होते त्यांसर्वांस फारच शोक झाला, कांतर १५५३.
सर्व जें कांहीं चांगलें तें अल्पवयांत या राजास आवडूं लागलें होतें. त्याजवरून याच्या राज्यांत प्रजा समृद्ध

होऊन सुखानें नांदूं लागतील असें वाटत होतें. लो० हें आशीर्वाद.

प्रश्न.

आठवा हेन्री कोणत्या सालीं मरण पावला ?

त्यास किती मुलें होतीं ?

त्यांचीं नावें काय ?

त्यांतून पहिल्यानें कोणी राज्य केलें ?

साहवा येडवर्ड राज्य करूं लागला तेव्हां तो किती वर्षांचा होता ?

तो गुणानें कसा होता ?

तो मतांतरास अनकूळ झाला होता काय ?

मतांतराचा येथें काय अर्थ जाणावा ?

मतांतरास जे तिघे मोठे मोठे विद्वान् धर्माध्यक्ष अनकूळ होते त्यांचीं नावें काय ?

यां उत्तम पुरुषांचा धर्मोपदेश राजा आवडीनें ऐके काय ?

रोमन् क्याथलिक् लोकांच्या समयीं बैबल प्राकृत भाषेंत जाहलें होतें काय ?

लोकांस ख्रिस्ती शास्त्र कळत नव्हतें त्यामुळें बहुत्येक बाह्य कर्में अनाचार असे घडत होते किंवा नाहीं ?

मारिया कुमारिका व साधु पुरुष यांच्या मूर्त्तीं पुढें गुडघे टेंकून बहुतकाळ प्रार्थना केल्या किंवा शरीरास पीडा दंड केले तर तेणेंकरून पातकें दूर होतील काय ?

जगाचीं पातकें दूर व्हावीं ह्मणून प्रायश्चित्त कोण आचरला ?

ख्रिस्त जगाच्या पातकाकरितां प्रायश्चित्त आचरला आहे, ह्मणून त्याच्याठायीं जे भाव धरणार त्याणी पातकें करीत असावीं काय ?

तेव्हां जे ख्रिस्ताच्याठायीं भाव धरितात त्याणी पापकरणें सोडून ईश्वराची सेवा व चांगलीं कर्मे करायास अतुर असावें असें आहे काय ?

बरें जे प्रटेस्टान्ट लोक ख्रिस्ती शास्त्र वाचितात त्यानीं शास्त्रांत जें सांगितलें आहे त्याजवर विश्वास ठेवून त्याप्रमाणें चालावें कीं नाहीं ?

राजाचें वय लहान होतें ह्मणून त्याचें जे पाळण करणारे होते, त्यांजकडेस राजकारभार सोंपला होता काय ?

त्या पालण करणाऱ्यांमध्यें मुख्य कोण होता ?

त्याला काय ह्मणत ?

सामर्सेट ह्मणून जो पाळण करणारा होता तो मतांतरास अनकूळ होता काय ?

मतांतराची प्रवृत्ति येडवर्डाच्या वेळीं होऊं लागली काय ?

असें मतांतर प्रसिद्ध होत असतां जे दोघे धर्माध्यक्ष रोमन क्याथलिक मत धरून बसले होते त्यांचें नाव काय ?

मग त्यांस किल्यावर टाकिलें काय ?

राजाच्या मागें राज्यास वारस कोणी ठरला होता काय ?

लेडीजेन् ग्रे इला राज्याविषयीं दावा सांगायास कोणी पुढें केलें ?

त्यावेळीं राजाची शरीर प्रकृति कशी होती ?

राजा कोणत्या वर्षी मेला?
त्याचें वय किती वर्षांचें होतें?
त्यानें किती वर्षं राज्य केलें?

पत्र २२.

चिरंजीव०- विशेष जे कोणी साहव्या येडवर्डाचें वर्तमान वाचितात, त्यांस हा केवळ अल्पवयांत मरण पावला याजवरून खिन्नता वाटली, आणि त्यानंतर जी राज्य करूंलागली, तिणे केवळ दुस्सह परम तीव्र अशा पीडा प्राटेस्टान्ट लोकांस केल्या, त्याजवरून फारच खिन्नता वाटती. ही पीडा करणारी त्या येडवर्डाची वडील बहीण, इचें नाव मेरी राणी. इला ब्लडी ह्मणजे हिंसक मेरी असें बहुधा ह्मणतात. राणी राजाचे स्त्रीलाच ह्मणतात असें नाहीं, जी स्त्री राज्यावर बसली आणि तिचें राजाबरोबर लग्नही नझालें, तथापि तिला राणीच ह्मणतात. येडवर्ड राजाच्या वेळीं जीं जीं चांगलीं कर्में घडलीं होतीं तीं तीं सर्व या मेरीनें नाहींशीं करून टाकिलीं. इला पोपाच्या मताचा फार अभिमान असे, ह्मणून जे चांगले भक्तिमान् मनुष्य मतांतरास अनकूळ झाले होते त्यां सर्वांवर ही उठली. जे प्राटेस्टान्ट लोकांचे शत्रु, आणि ज्यांच्या मनांतून लोकांमध्यें पूर्ववत् अज्ञान व अनाचार चालू करावा असे जे पीडक, व निर्दय लोक, त्यांस इणें उभें केलें. बानर ह्मणून लंडनशहरचा धर्माध्यक्ष, व गार्डिनर ह्मणून विन्चेस्टरचा धर्माध्यक्ष, हे दोघे पोपाच्या मतांत असून मतांतराचा द्वेष करीत, ह्मणून त्यांस किल्ल्यावर टाकिलें होतें, त्यांची मेरीनें मुक्तता केली. मग, प्राटेस्टान्ट लोकांस पीडाकरण्याचें जें काम मेरीनें आरंभिलें

होतें, त्याविषयीं ते दोघे धर्माध्यक्ष तिला अनकूळ होऊन त्यां लोकांस फार पीडा करूं लागले. इंग्लांड देशांत अति उत्तम व अति भक्तिमान् असे जे पुरुष होते, त्यांतून कित्येक जाळून टाकिले, ते सांगतों. मुख्य धर्माध्यक्ष पांच, धर्माधिकारी वीस, व शेंकडों लोक. यांच्या बुद्धीस जें मत सदोष असें वाटलें, त्या मतास हे अनकूळ झाले नाहीं, ह्मणून यांस जाळून टाकिलें. रिडली व ल्याटिमर असे दोन मुख्य धर्माध्यक्ष होते, हे केवळ भक्तिमान् व थोर योग्यतेचे वृद्ध असत, यांजविषयीं मागल्यापत्रावरून तुह्मास कांहीं समजलेंच असेल. या दोघां ईश्वर भक्तांस एक्याच समयीं, व एक्याच स्थानीं अग्नीने जाळून टाकिलें. तो प्रकार असा कीं, पहिल्यानें ल्याटिमरास जाळायास नेऊन ठेवला, नंतर रिडलीस नेला. या रिडलीचा बहुत दिवसांचा ल्याटिमर स्नेही असे. मग यां उभयतांची भेट झाल्यावर त्या संकटसमयीं यानी एकमेकांचें शांतवन केलें, आणि ईश्वराने जें चमत्कारीक धैर्य दिलें, तेणेंकरून त्यांनी शत्रूचे सर्व उपद्रव मागें न हटतां सहन करून शेवटीं त्या सत्य कर्मास्तव हे आपल्या प्राणास मुकले, आणि प्राण जाईपर्यंत एकमेकांस धैर्य देत असतां यांनी ईश्वराची प्रार्थना व स्तुति केली. हे मोठे विद्वान् व थोर असत, यांणी जे ग्रंथ केले तेणेंकरून बहुधा शुभवर्तमान चहूंकडेस प्रसिद्ध होऊन मतांतराची ही प्रवृत्ति झाली. या नंतर क्रामर ह्मणून जो चांगला विद्वान् मुख्य धर्माध्यक्ष होता त्यास जाळून टाकिलें. तो प्रकार असा कीं, यास महान् संकट प्राप्त झालें, तेव्हां त्याणें आपला प्राण वांचायाकारितां मी प्राटेस्टान्ट मतास अनकूळ नाहीं असें लिहून दिलें, तें त्यास जा-

चूं लागलें. असें आहे कीं चांगल्या मनुष्याकडून समयास मोहानें पाप घडतें, परंतु नंतर त्यास पश्चात्ताप होतो. याचप्रमाणें क्रामरास पश्चात्ताप होऊन चैन पडेना असें झालें. ते समयीं त्याणें आपल्या मनांतील अभिप्राय स्पष्ट बोलून मी प्रॉटेस्टान्ट मताकडचा आहें असें सांगितलें. त्याजवरून त्यास जाळायाच्या ठिकाणीं आणिलें, तेव्हां अशा सत्कार्यार्थ आपणास दुःख प्राप्त झालें, असें पाहून क्रामरास मोठा आनंद झाला. मग यासभोंवता अग्नि पेटविला, तेव्हां याणें आपला उजवा हात ज्वाळेंत जळून जाईतोंपर्यंत तसाच धरला. त्याचें कारण असें कीं, जें लिहून दिलेलें याच्या अंतरीं जाचीत होतें तें याच हातानें लिहिलें, ह्मणून पहिल्यानें त्या हातास दंड केला. मग ज्यावेळीं शरीरास वेदना होऊं लागल्या, त्यावेळीं "तो अयोग्य हात, तो अयोग्य हात," असें हाकमारून बोलूं लागला.

याप्रकारें त्या राणीनें आपल्या क्याथलिक् मताचा अभिमान धरून लोकांस मोठे मोठे उपद्रव दिले. ती राजासनीं बसतांच पहिल्यानें तिणें लेडीजेन् ग्रे इजवर असा आरोप आणिला कीं इच्या पक्षाचे लोक इचीं राज्याविषयीं योजना करूं लागले, त्यावेळीं इणें सर्वस्वें नाकार केला नाहीं, असें निमित्त ठेऊन जेन्ग्रे स्त्रीला व तिच्या नवऱ्याला मारायाचा हुकूम केला. त्याजवरून सर्व प्रकारचे लोकांस त्यां उभयतांची दया येऊन हळहळाट लागला. कांतर मेरी राणीपासून राज्य घ्यावें असें कांहीं लेडीजेनूच्या अथवा तिच्या नवऱ्याच्या मनांत नव्हतें, यांचे जे सोयरे संबंधी होते ते अभिमानास पडून त्यानीं यां उभयतांस उभें केलें होतें. हीं उभयतां नवीं तरणीं सुंदर आणि प्रिय स्वभावांचीं

असतां मेरीराणीस त्यांची दया आली नाहीं. मग यांचा एक्याच दिवशीं किल्ल्याजवळ शिरछेद केला. पहिल्याने तिच्या नवऱ्यास मारलें, नंतर तिला मारायास नेऊं लागले, तेव्हां तिला तिच्या नवऱ्याचें प्रेत भेटलें, तें पाहिलें तो त्यास शिर नाहीं त्याजपासून रक्त वाहत आहे आणि त्यास किल्यावरले अमलदार लोक नेताहेत. तेव्हां त्या प्रेताकडेस तिणे कांहीं वेळ पाहून उसासा देऊन आपल्यास जे मारायास घेऊन जात होते त्यांस सांगितले कीं, हां आतां चला पुढे. मग तिला मारायास नेलें, तेसमयीं तिणे मोठें धैर्य दाखवून तो अंतीचा घाव घ्यायास शांत मुखाने आपली मान दिली.

मेरी राणीचें लग्न स्पेन देशींचा राजा दुसरा फिलिप् याजबरोबर झालें होतें. हा स्वभावाने कठोर असे, व यास रोमन् क्याथलिक् धर्माचा अभिमान असे आणि मतांतरास अटकाव करावा असें हा ही मेरी राणीस सांगे. याप्रमाणें मोठीं घोर कर्मं होत असतां मेरी राणी सुखाने नांदत होती असें मानूंनये कळलें, तिचा जो हिंसक दुष्ट स्वभाव तो तिला जाचूं लागला, आणि तिणे जे जे लोकांस उपद्रव दिले त्याचें तीस स्मरण पडून अहःहः मी केवळ पापिणी असें वाटूं लागलें.

या प्रसंगीं राज्यास ही अपाय होऊं लागला. कालस शहर तिसऱ्या येडवर्ड राज्याच्या वेळापासून इंग्लीश लोकांच्या स्वाधीन झालें होतें, तें फ्रेंच लोकांनी घेतलें. त्याजवरून मेरी राणीस इतका शोक झाला कीं "आहाहा मी मेलें तरी कालेस प्रांताचें नाव माझ्या ऱ्हदयांतून जाणार नाहीं," असें ती बोलली. या

जवरून असें वाटतें कीं, असल्या दुसऱ्या ही गोष्टींचें तिला स्मरण राहून त्यांची तिच्या अंतःकरणास टोचणी लागली असावी.

कालेसमांत जाण्याच्या संधीस मेरी राणीला दुःखशोक व्हायाजोग्या साऱ्या गोष्टी एकत्र झाल्या. त्या अशा, तिच्यावरून तिच्या नवऱ्याची प्रीति उडून गेली, व प्रजांस तिचा त्रास आला, व प्रोटेस्टान्ट धर्माची प्रवृत्ति होऊंनये ह्मणून ती लोकांस नानाप्रकारचे उपद्रव करीत असतांही त्या धर्माची प्रवृत्ति झाली, आणि तिणे जे जे लढाई करण्याचे बेत केले ते सिद्धीस गेले नाहींत. अशा प्रसंगावरून तिच्या मनास व्यथा होऊन शरीरीं विकृति झाली, आणि तिला क्षयरोग लागला. तेसमयीं तिची प्रकृति मुळची दुष्ट व क्रूर ह्मणून तो रोग बळाऊन तिला ज्वर लागून ती दिवसोंदिवस क्षीण होत गेली. शेवटीं ती त्रेचाळीसावे वर्षी, सन

१५५८ पंधराशें अठावनांत मेली. तिणे सुमारें पांच वर्षें राज्य केलें परंतु त्यापासून बहुतांस दुःखें झालीं.

बखरींत वर्त्तमानें पाहिलीं असतां तीं बहुतकरून राजांचीं व राणींचीं असतात; परंतु व्यवहारांत कोणी कसें वर्त्तावें, हा उपदेश त्या वर्त्तमानांपासून होतो. याजवरून ख्रिस्ती लोक असें ह्मणतात कीं "त्या वर्त्तमानावरून आह्मास ज्ञान होवो, ख्रिस्ती धर्माप्रमाणें चालिलें नसतां दुःखें व विपत्ति प्राप्त होतात, आणि सत्य धर्माच्या संस्कारेंकरून मन शांत झालें नसलें, तर तें आपला दुष्ट निर्दय स्वभाव सोडीत नाहीं, असें त्या वर्त्तमानावरून आह्मास कळलें. याजकरितां सम्यमताचा स्वीकार करून त्याच्याठायीं विश्वास ठेऊन ईश्वराची प्रार्थना करीत असावी, ह्मणजे तो कृपाकरून त्या प्र-

ताप्रमाणे चालण्याचें, आणि तें मत दुसऱ्यास कळवाव-याचें आपल्यास सामर्थ्य देईल, आणि त्या मताचें ज्ञा-न प्राप्त झालें असतां सर्व सत्य सिद्धांत कळूं लागतील, व आपल्यास जें कर्तव्य त्या सर्वांचें ज्ञान होईल व स-र्व सुखें इहलोकीं प्राप्त होतील, आणि परलोकींच्या निरंतर जीवनाचा मार्ग दिसूं लागेल. त्या वर्तमानाव-रून आणखी असें कळूं येतें कीं खिस्ताच्या भक्तांस महान संकटें व महान दुःखें प्राप्त झालीं असतां ते धैर्य सोडीत नाहींत, ह्मणून ज्या मताच्यायोगानें संकटसम-यीं असलें धैर्य येतें त्या मताचा स्वीकार करावा. आ-णि असल्या मताचें ज्ञान प्राप्त झालें त्याजवरून ईश्व-राचा उपकार स्मरावा. आणि त्या मतांतील उत्तम नियमांप्रमाणें चालण्याविषयीं इच्छा धरावी व झटा-वें." लोभ० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

साहवा येडवर्ड कोणत्या सालीं मरण पावला?

त्याच्या मागें कोण राज्य करूं लागलें?

मेरी राणी ही येडवर्डाची कोण?

तिचे गुण स्वभाव कसे असत?

मेरी प्राटेस्टान्ट धर्मास अनुकूल होती काय?

प्राटेस्टान्ट लोकांस उपद्रव करण्याच्या कामांत मेरीस कोणते दोन धर्माध्यक्ष सामील झाले होते?

लोक प्राटेस्टान्ट धर्म चालवूं लागल्यामुळें त्यां-तील बहुत जणाचा मेरीच्यावेळीं वध झाला काय?

प्राटेस्टान्ट धर्मास अनुकूल झाल्यावरून कोणत्या दोन नामांकित धर्माध्यक्षांस जीवंत जाळून टाकिलें?

रिडली व लाटिमर यांनी ग्रंथ लिहून धर्मोपदेशक:

रून प्राटेस्टान्ट धर्माची बहुतकरून प्रवृत्ति केली काय?

यानंतर दुसऱ्या कोणत्या धर्माध्यक्षांस प्राटेस्टान्ट धर्मावरून मारिलें?

बरें क्रामर ह्मणून जो मुख्य धर्माध्यक्ष होता, तो एकसारखाच प्राटेस्टान्ट धर्मास अनकूळ होता किंवा कोठें त्याच्या निश्चयांत अंतर पडलें होतें?

मी प्राटेस्टान्ट धर्मास अनकूळ नाहीं असें क्रामरानें लिहून दिलें होतें काय?

असें लिहून दिल्यावरून त्यास कसें वाटूंलागलें?

मग त्याने काय केलें?

त्याने आपला उजवा हात अग्नींत काय ह्मणून टाकिला आणि त्याच्या शरीरास वेदना होऊं लागल्या त्यावेळीं तो काय ह्मणूं लागला?

बरें मेरीराणीस राज्य प्राप्त होण्याच्या संधीस त्या राज्याविषयीं दुसरी कोणाची योजना केली होती?

जिची योजना केली होती तिचें नाव काय, ती कोणाची कोण होती?

मग त्या लेडीजेन् ग्रेस् काय केलें?

तिचा नवरा कोण होता त्यास काय केलें?

मेरी राणीचें लग्न झालें होतें काय?

तिचा नवरा कोण होता?

मेरीच्या वेळीं राज्य चांगलें नांदूं लागलें किंवा त्यास कांहीं अपाय घडले?

मेरीच्यावेळीं फ्रेन्च लोकांनी कोणता इंग्लीश लोकांचा प्रांत घेतला?

हा प्रांत गेल्यावरून राणीस कांहीं शोक झाला काय, मग ती मरतेवेळीं काय बोलली?

इच्या नवऱ्याचा स्वभाव कसा असे?

त्यास कोणत्या मताचा अभिमान असे ?
तो या राणीशीं कसा होता ?
ती चांगली सुखानें मेली काय ?
ती कोणत्या सालीं मरण पावली ?
तिणें किती वर्षें राज्य केलें ?

पत्र २३.

चिरंजीव— विशेष मेरी राणी मेल्यानंतर तिची बहीण इलिझाबेथ राणी झाली. तेसमयीं मेरीच्यावेळीं ज्यां लोकांस फार दुःख झालें होतें त्यांस परम आनंद झाला. इलिझाबेथ मोठी विवेकी असे. इला प्राटेस्टान्ट मताचें चांगलें ज्ञान होऊन तें खरें वाटत असे. इणे आपली बहीण मेरी इचे धर्माविषयीं अभिप्राय केवळ खोटे असें पाहून आपल्या प्राटेस्टान्ट मताची प्रवृत्ति करावी असा निर्धार केला. नंतर इच्या हातून रोमन क्याथलिक मत नाहींसें होऊन प्राटेस्टान्ट मत हल्लीं चालत आहे त्याप्रमाणें चालू झालें.

या लोकीं कसाही मोठा अधिकार मिळाला तथापि त्याच्या पाठीमागें दुःखें आहेत असें या इलिझाबेथ् राणीच्या लौकरच अनुभवास आलें, तो प्रकार असा कीं, प्राटेस्टान्ट मत चालू झालें होतें तरी रोमन क्याथलिक् मताचा अभिमान वागविणारे बहुत्येक इंग्लांडांत होते. त्यांच्या मनांत असें आलें कीं, इलिझाबेथ राणीस राज्यावरून दूरकरून स्काटदेशींचे मेरी राणीला राज्यासनीं बसवावी. ही मेरी इलिझाबेथची जवळची नातलग आणि इलिझाबेथ संतानावांचून मरण पावली असतां इंग्लांडचें राज्य मेरीनें करावें असें होतें. इची उत्पत्ति अशी आहे कीं या इलिझाबेथचा,

बाप आठवा हेन्री याची बहीण मार्गारेट, ही स्काट-लांड देशींचा चौथा जेम्स यास दिली होती, तिला पांचवा जेम्स झाला त्या जेम्साला ही मेरी कन्या झाली, ह्या मेरीने रोमन क्याथालिक् मत धरिलें होतें, याजकरितां जे कोणी इलिझाबेथ इजवर मसलत योजीत होते, त्यांच्या गोष्टी ऐकून ही त्या मसलतीस सामील झाली, मग या दोघीजणींची लढाई होऊन मेरीचा मोड झाला. तेसमयीं मेरी स्वतां जाऊन इलिझाबेथ् इच्या स्वाधीन झाली. तेव्हां ही राज्यांत बखेडे करील ह्मणून इला बंदीस ठेविलें. तेसमयीं जे कोणी इलिझाबेथ् इजला राज्यावरुन दूर करण्याच्या मसलतींत होते त्यांस मेरी बंदींत असतां ही गुप्तपणें सामील असे. मग मेरीची चौकशी करून तिचा वध करावा असें ठरलें, त्याकाळीं तिला मारण्याविषयीं जो हुकूम लिहिला होता त्याजवर सई घालावी असें इलिझाबेथ इच्या मनांत नव्हतें, परंतु इच्याजवळ जे लोक असत त्यानी मेरी राज्य करूं लागल्यावर आमचें कांहीं चालणार नाहीं असें जाणून मोठ्या प्रयत्नानें इलिझाबेथ कडून त्या हुकूमावर सई करविली. त्या लोकानी बंडें तुफाने यांच्या आवाई उठवून इलिझाबेथ् राणीच्या मनांत भय घातलें. तेव्हां तो हुकूम तयार करून ठेवावा आणि काथिरिंगे किल्यांत मेरीस अटकेस टाकिलें होतें तेथून ती पळून जाण्याचा उद्योग करूं लागली ह्मणजे तो हुकूम बजवावा असें मनांत आणून इलिझाबेथ इणें एके दिवशीं त्या हुकुमावर सई करून त्याजवर शिक्का करण्याविषयीं राज्यांतील मुख्य अधिकाऱ्यांकडेस तो हुकूम पाठविला, त्याजवरून राणीचा चिटणीस त्या मुख्य अधिकाऱ्यांकडेस जाऊन त्या हुकुमावर

शिक्का करवून तो हुकूम राणीकडेस ननेतां परभारें मधावादिकांकडेस नेला. त्यांहीं असें ठरविलें कीं हा हुकूम बजवावयास कांहीं विलंब लावूंनये. हा हुकूम चौघां मानकऱ्यांवर होता, मग ते मानकरी दोघां मारेकऱ्यांस समागमें घेऊन काथिरिंगे किल्यास लौकर निघून गेले, तेथें पोंहचतांच त्यानी मेरीस आज्ञा केली कीं तुह्मी उद्यां सकाळीं आठ वाजतां तयार असावें, तुमचा शिरछेद होणार. मग ती त्या नेमलेले वेळेस तयार झाली. तिणे उंचउंच रेशमी व मखमाली वस्त्रें नेसून तोंडावरून बारीक पडदा घेऊन पोर्तुगीस लोकजी तिकटींसुद्धां इशूख्रिस्ताची ल्हान मूर्ति करून संग्रहीं ठेवितात तसली मूर्ति हातीं धरली, आणि तिच्या वधार्थ ठिकाण करून तें काळ्या वस्त्रानी आच्छादिलें होतें, तेथें ती आली, तेसमयीं वधकरायास जे दोघेजण आणिले होते त्याणी गुडघे टेंकून तिची विनंती केली कीं आह्मी हुकूमबंदे आहों, आह्मास क्षमा असावी. त्याजवरून तिणे उत्तर केलें कीं म्यातर कोणाचा अपराध केला नाहीं, असें असतां माझ्या वधाविषयीं तुह्मास हुकूम झाला. असो तुह्मास तर काय, माझ्या वधाविषयीं जितके सामील झाले आहेत त्यां सर्वांसही क्षमा केली आहे. मग तिणे एक बैबलांतील गीत व कांहीं भक्तिपर वाक्यें बोलली, तीं पुरीं झाल्यानंतर त्या वधकरणाऱ्यानें दोन घावांनी तिचें शिर उडविलें. आहाहा! मेरी जाण्या स्त्री, जी वधकरणार तीही स्त्री, नशांत ती सोयरी, आणि राणी, असें असतां मेरीच्या याप्रकारें वध व्हावा काय? मेरीचे काय अपराध असतील ते असोत, पण असा तिला दंड होऊंनये.

यानंतर इलिझाबेथ राणीस दुसरें एक संकट येऊन पडलें, तें असें कीं स्पेन देशींचा राजा फिलीप यास क्याथलिकूधर्माचा फार अभिमान पडून प्राटेस्टान्ट धर्म इंग्लांडांत निर्वेधपणे चालूं लागला हें सहन होईना. तेसमयीं त्याणे लढाऊ गलबतांचा मोठा समुदाय जमा करून गलबतांवर फौजही तशीच पुष्कळ चढवून आतां माझ्याबरोबर कोणी कंबर बांधणार नाहीं असें मानून इंग्लांडावर चाल केली, परंतु इंग्लीशलोकांचा असा स्वभाव आहे कीं आपला देश परक्या राजानें येऊन काबीज करावा ही गोष्ट त्यांस सहन होत नाहीं याजकरितां स्पेन देशींचा राजा इतक्या बळाने आला त्याचें कांहीं भय नमानितां जितकी फौज मिळाली तितकी जमाकरून ते त्याशीं भांडायास सिद्ध झाले. त्यावेळीं इलिझाबेथ राणी ही स्वतां घोड्यावर स्वार होऊन टिलबरी किल्यास आली आणि आपले शिपाई व गलबतावरले लोक यांजमध्यें जाऊन त्यांस धीर देऊन बोलूं लागली कीं तुह्मी शत्रूबराबर शौर्याने भांडून त्यांस पुढें येऊं देऊं नका. मी तर जात्या स्त्री आहें परंतु आपला देश स्पेनच्या राजाच्या स्वाधीन एक अंगूळभरही होऊंनये ह्मणून आपल्या देशाकरितां पुरुषासारिखी भांडेन, तेसमयीं स्पेनदेशींचे लोक आपल्या गलबतांच्या मोठ्या थोर समुदाया पुढें इतरबळें तुच्छमानून त्या आपल्या समुदायास अजिक्य अर्मार असें बोलत होते, परंतु आपला अर्मार अजिक्य नव्हे अशी इंग्लीश लोकांनी त्यांची थोडक्यांतच खातरजमा केली. त्यावेळीं असें घडलें कीं इंग्लीश खाडींत जो गलबतांचा समुदाय आला होता यांतलीं गलबतें कोणी पाहिलीं असतां भयभीतच हो-

ऊन जावें अशीं तीं गलबतें मोठीं अकटोविकट होतीं, असें असतां इंग्लीश लोकांचे खलाशी कांहीं भय नधरितां आपला गलबतांचा लहानसा समुदाय घेऊन प्लेमोथ् बंदरांतून बाहेर पडले आणि त्यांनी त्या स्पेनदेशांच्या गलबतांस असें जर्जर केलें कीं त्यां गलबतांची चहूंकडेस पळापळ होऊन तें वर्तमान सांगायास माघारीं थोडकींच गलबतें गेलीं.

जर इंग्लीश लोकांस स्पेनदेशींच्या लोकांनी जिंकिलें असतें तर रोमन क्याथलिकूधर्म इंग्लांडांत पुनः चालू झाला असता, परंतु ईश्वरानें तशी गोष्ट घडूं दिली नाहीं. त्या स्पेनदेशींच्या लोकांस ईश्वरानेंच पळविलें असें जाणावें, कांतर त्यांच्या गलबतांचा इंग्लीश लोकांच्याच गलबतांनी मोड केला असें नाहीं, तर वायु तुफान यांनीही फार मोड केला. ही अशी मोठी ईश्वरानें कृपा केली, त्याजवरून इलिझाबेथ राणीनें प्रजांस घेऊन सेन्टपाल ह्मणून देवूळ होतें तेथें जाऊन ईश्वराचें उपकारस्तवन केलें. ही जी लढाई झाली इचा नकाशा काढिला असतो, तो कोठे असेच जे जुने नकाशे थोर थोर गृहस्थांच्या घरीं असतात त्यांत दृष्टीस पडतो. हौसअफूकामन ह्मणून एक इंग्लांडदेशीं प्रतिनिधींची सभा मिळायाचें घर आहे, त्या घरांत भिंतीवर कापडाचे पडदे लाविले असतात, त्याजवर स्पेन देशींच्या गलबतांचा जो मोड झाला त्याचा नकाशा काढिला आहे. तेथें गलबतांच्या ज्यां ज्यां मोठ्या सर्दारांनी व कपतानांनी आपल्या देशाच्या रक्षणार्थ शौर्य करून युद्ध केलें, त्यांचीं चित्रें दृष्टीस पडतात.

इलिझाबेथ राणी आपल्या सेवेंत जे मंत्री प्रधान

ठेवणें ते चांगले भले गृहस्थ ठेवी त्याजवरून ती मोठी शाहाणी असें कळूं येतें. त्यां मंत्र्यांच्या विचारानें आपल्या चांगल्या बुद्धीनें ही राज्यकारभार यथास्थित चालवित असे, इचे सर्व गुण चांगले असत पण इच्याठायीं एक दोष दिसूं येतो तो असा कीं, जे कोणी रूपवान् व डौलदिमाखानें वागणारे असेच लोक बहुधा इच्याजवळ असत. अशांच गृहस्थांतला लार्डलेस्टर होता. त्याचें सौंदर्य व रमणीय घरें व मोठमोठ्या किमतीचें सामान हेंच काय तें त्याचें भांडवल असे. राज्यांत फिरायास निघावें कित्येक मानकरी व मोठे मोठे गृहस्थ त्यांच्या घरीं जावें हें या राणीस फार आवडे आणि कोठे लेखांत असें अढळतें कीं वार्विक्‌ शैर मांतांत किनिलवर्थ ठिकाणीं लार्डलेस्टराचा एक रमणीय वाडा होता तो आतां केवळ फुटून गेला आहे, त्याची खूण मात्र मिळती, त्या वाड्यांत लार्डलेस्टरानें इलिझाबेथ राणीस बहुत दिवस परमआदरानें राहून घेतलें. तेथें नानाप्रकारचे नाच, तमाशे, खेळ, मल्लयुद्ध, कवाइती, कसरती, व ज्या ज्या मौजा त्याकाळींच्या लोकांस आवडत असत त्या सर्व राणीस दाखविल्या. व नानाप्रकारचीं सोंगें काढिलीं. त्यांत पुरुष आणि स्त्रिया यांनीं अन्यधर्मी लोकांचे जे देव त्यांचीं रूपें धरिलीं. याप्रमाणें सर्वप्रकारचे खेळ कवाइती करून दाखविल्या तेणेंकरून राणीला व तिच्या जवळच्या लोकांस मोठा आनंद झाला. अशा ज्या मेजवान्या राणीस केल्या तेणेंकरून लार्डलेस्टारावर राणीची फार प्रसन्नता झाली परंतु या राणीचा स्वभाव असा असे कीं एकादेसमयीं तिची मर्जी अगदीं पालटून जावी आणि तिच्या मर्जीतल्या गृहस्थांचा केवळ दुर्लौकिक

व्हावा. याप्रमाणे तिच्या मर्जीत अंतर पडून दरबारांत वागणाऱ्यां गृहस्थांस वारंवार प्रसंग प्राप्त होत असेत. त्याजवरून कोणेसमयीं इतर जनासारिखी केवळ अल्पबुद्धि अशी ती दिसे. असो पण तिच्या कर्तृत्वावरून पाहतां ती एक थोर आणि शाहाणी राणी होऊन गेली.

या राणीची येसेक्सचा अर्ल ह्मणजे थोरला मानकरी याजवर फार कृपा होती. हा आर्ल मोठा गर्विष्ट अभिमानी असे, आणि राणीची जशी जशी मर्जी होई त्या त्या प्रमाणे वागत नसे, आणि याणे कांहीं मागितलें असतां तें यास राणीने नदिलें ह्मणजे यास फार क्रोध येई. एकवेळ असें झालें कीं हा बंड करून फौज मिळवून राणीवर उठला, तेसमयीं याचा मोड होऊन यास धरिलें आणि याचा न्याय करायास याला किल्यांत पाठविलें, तेथें याचा अन्याय याच्या पदरीं घालून याचा शिरछेद करावा असें ठरलें. परंतु पूर्वी याजवर राणीची मर्जी प्रसन्न असे, त्याकाळीं राणीने यास एक मुद्रिका देऊन असें सांगितलें होतें कीं तुला कांहीं संकट प्राप्त झालें असतां तूं ही मुद्रिका माझ्याकडेस पाठऊन दे, ह्मणजे त्या संकटापासून तुझें रक्षण होईल, त्याजवरून हा असें मानूं लागला कीं माझी क्षमा होऊन मी सुटेन, माझा शिरछेद करण्याविषयीं हुकूम लिहून त्याजवर राणी सही करणार नाहीं. नंतर याचें डोकें मारावें असें ठरलें तेव्हां त्यानें ती मुद्रिका नाटिंगहेमची कौंटेस ह्मणून एक मुख्य मानकऱ्याची स्त्री होती तिच्याजवळ देऊन तिची विनंती केली कीं इतकी ही मुद्रिका संभाळून नेऊन राणीच्या हातीं द्यावी. मग आतां मला उत्तर येऊन जिवदान मिळेल.

अशा आशेने केवळ उत्कंठित होऊन त्या उत्तराची वाट पाहत बसला, परंतु त्यास कांहीं उत्तर आलें नाहीं कांतर ती कपटी कौन्टेस् तिणे ती मुद्रिका राणीस दिलीच नाहीं. तिच्या नवऱ्याचें आणि याचें वैर असे ह्मणून तिणे आपल्या नवऱ्याच्या संतोषार्थ असा विश्वासघात केला. इकडेस राणीस आश्चर्य वाटूं लागलें कीं येसेक्सानें अझून काय ह्मणून मुद्रिका पाठविली नाहीं, हा काय फार चढून गेला, याला माझ्याजवळ क्षमा मागावयास हीनपणा वाटला काय? याप्रमाणे राणी नानाप्रकारच्या कल्पना घेऊन ती मुद्रिका आपल्याकडेस पाठविली नाहीं ह्मणून ती फार खिन्न झाली. मग यास मारण्याविषयीं जो हुकूम लिहिला होता त्याजवर राणीने मोठ्या अनमानाने सई केली. मग असें सांगतात कीं तिणे त्या हुकुमावर सई केल्या दिवसापासून खिन्नवृत्ति धरली आणि नाटिंगह्यामची कौन्टेस मरूंलागली तेसमयीं तिणे जें येसेक्सा बराबर कपट केलें होतें, तें तिच्या अंतःकरणीं जाचूं लागलें, तेव्हां तिणे राणीस बोलावून त्या मुद्रिका प्रकरणीं जें वास्तविक वर्तमान झालें होतें तें सर्व निवेदन केलें, त्याजवरून राणीस परम कोप येऊन त्या आवेशेंकरून राणीने कौन्टेसचा हात धरून ती मरणप्राय असतांही तिला हिसकिलें. मग राणी परमखेदकरून सन सो-
१६०३ ळाशें तिहींत मरण पावली. तिचें वय त्याकाळीं सत्तर वर्षांचें होतें, तिणे चवेचाळीस वर्षे राज्य केलें.

या इलिझाबेथ राणीचे गुण फारसे वाखाणायासारिखे नसले तथापि इची राज्यकारभार चालविण्याची रीति पाहतां असें दिसूं येतें कीं प्रजांचें कल्याण

व्हावें हेंच इच्छा मनांत वागत होतें, इच्छावेळीं हरत-व्हेचें कसब, व्यापार, उद्दीम वाढले, विद्वान् लोकांचा चांगला सांभाळ होऊन विद्या वाढायाजोगे उद्योग घडूं आले ह्मणून अवघ्या राज्यांत विद्येचा व ज्ञानाचा फार प्रसर झाला, शास्त्र शिकायाची लोकांस आवडीही फार, तशांत तें शास्त्र लोकांस त्यांचे भाषेंत समजून द्यावयाजोगे विद्वान् पुरुषही फार, असा योग ज्या देशीं आला तर त्या देशावर ईश्वराची कृपाच झाली असें जाणावें. आतां हा विषय संपवितों, तुह्मी इंग्लंडाची बखर वाचून जें जें ज्याकाळीं घडलें असेल त्या काळाच्या तारखांचें चांगलें स्मरण ठेवावें, याजविषयीं आळस करूंनये, लो॰ हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

इंग्लंडदेशींची मेरी राणी ही कोणत्या सालीं मरण पावली ?

मग तिच्या मागें कोण राणी झाली ?

इलिझाबेथ व मेरी यां दोघींजणींचें काय नातें ?

इलिझाबेथने इंग्लंडांत कोणता धर्म चालू केला ?

इंग्लंडाच्या राज्याविषयीं कोण दुसरी स्त्री दावा सांगत होती ?

स्काट मांतींची मेरी राणी इणे कांहीं इलिझाबेथवर मसलत योजिली होती काय ?

स्काट मांतांची मेरी राणी कोणत्या धर्मांत वागत असे ?

बरें इलिझाबेथच्या फौजेची मेरीच्या फौजेबराब

कांहीं लढाई झाली काय ?

मग कोणास जय मिळाला ?

मेरी स्वतां इलिझाबेथ राणीच्या स्वाधीन झाली काय ?

मग मेरीस कैद केलें होतें काय ?

कोठे कैद केलें ?

मग त्या स्काटलांड प्रांतीचे राणीचें काय झालें ?

इंग्लांड घ्यावयाचा बेत कोणत्या देशच्या लोकांनी केला होता ?

त्याकाळीं स्पेनदेशीं कोणता धर्म चालत असे ?

जो गलबतांचा समुदाय स्पेनीश लोकांनी इंग्लांडावर आणिला होता त्या समुदायास ते स्पेनीश लोक काय बोलत ?

मग त्या गलबतांच्या समुदायाचें काय झालें ?

त्या गलबतांच्या समुदायाचा मोड झाला त्याकाळीं इलिझाबेथ राणीने ईश्वराचें उपकार स्तवन कसें केलें ?

कोणत्या प्रकारच्या लोकांस इलिझाबेथ आपले प्रधानादिक करून ठेवी.

कोणत्या प्रकारचे लोक इच्याजवळ बहुतकरून असत ?

लार्डलेस्टर तो कोण ?

लार्डलेस्टराने जी मोठी मेजवानी इलिझाबेथ राणीस केली तें वर्तमान सांगावें ?

ही मेजवानी कोणत्या ठिकाणीं केली ?

येसेक्साचा अर्ल तो कोण ?

त्याचें काय झालें ?

नाटिंगह्यामचे कौन्टेसचें व मुद्रिकेचें जें वर्तमान

झालें तें सांगावें ?

त्या कौन्टेसने मुद्रिकेचें वास्तविक झालेलें वर्तमान राणीस कधीं सांगितलें काय ?

तें राणीने ऐकून तिला काय केलें ?

इलिझाबेथ राणीचे गुण बहुतकरून कसे असत ?

मतांतर झालें तेणेकरून लोक चांगले होऊन सुखी झाले काय ?

कोणत्या सालीं इलिझाबेथ राणी मरण पावली ?

पत्र २४.

चिरंजीव० - विशेष इलिझाबेथ राणीने आपलें लग्न केलें नव्हतें ह्मणून तिच्या पोटचा कोणी वारस नव्हता, तिच्या मागें जो राजा झाला त्याची कथा आतां सांगतों. इलिझाबेथ राणीचा आजा सातवा हेन्री त्याची कन्या मार्गारेट, ती स्काटलांड देशींचा चौथा जेम्स यास दिली होती, तिचा लेंक स्काटलांडदेशींचा पांचवा जेम्स त्याची कन्या मेरी स्काटलांडची राणी, तिचा पुत्र साहवा जेम्स स्काटलांडचा राजा, हा साहवा जेम्स इंग्लांडच्या राजाचे कन्येचा वंश ह्मणून हा इंग्लांडच्या राज्याचा वारस असें समजून याला पहिला जेम्स असें पद देऊन इंग्लांडच्या राज्यासनीं बसविला, तेणेंकरून इंग्लांडचें आणि स्काटलांडचें राज्य एक झालें. हा जेम्स इंग्लांडच्या राज्याचा वास्तविक अधिकारी असतांही कित्येक लोक त्यास राज्यापासून दूर करण्याची मसलत योजूं लागले. त्यासमयीं त्या मसलतींत मुख्यत्वेंकरून लार्ड ग्रे व लार्ड काबह्याम व सर्वां-

ल्टरराली असे होते, त्याजकरितां त्याला ठार मारावें असें पहिल्याने ठरले, परंतु मागाहून असें झालें कीं लार्डकाबह्याम व ग्रे यांस त्यांच्या अपराधाची कांहीं शिक्षा लावून माफ करावें, त्याजवरून असें केलें कीं त्यांचीं डोकीं शिरछेद करावयाच्या लांकडांस लावून ठेविलीं, आणि त्यांस मरणाचें भय प्राप्त होऊन आतां आमचीं डोकीं मारलीं जातात असें वाटूं लागलें, तेव्हां यांचा अपराध क्षमा केला असे, यांस सोडून द्यावें अशी आज्ञा झाली. त्यांपैकीं एक सर्वाल्टरराली राहिला त्यास मागाहून दंड करावा असें ठरवून कैदेंत ठेविलें. मग पुढें बहुत वर्षांनी त्याची अपकीर्ति करून त्यास अघटित क्रूर दंड केला.

हा पहिला जेम्स स्काटलांडचे मेरी राणीचा पुत्र ह्मणून हा आतां आमच्या मतास अनकूळ होईल असें बहुत्येक पोपमतांत वागणारांस वाटूं लागलें, परंतु हा पोपाच्या मतांत वागणारांस पीडा दुःख न देतां प्राटेस्टान्ट मतास अंतःकरण पूर्वक अनकूळ झाला, त्याजवरून पोपाच्या मतांत जे वागणारे होते ते निराश होऊन फार खिन्न झाले. मग त्यांणी राजा व राजाचें कुटुंब व लोकांचे प्रतिनिधि व मानकरी यांचे सभेच्या खालीं दारू भरून त्यांस उडवून टाकावें अशी मसलत योजिली. त्या मसलतीस जे होते त्यांनी ती राजसभा बसायाच्या घराजवळ एक घर भाड्यानें घेऊन त्या घरांतून राजसभेच्या तळघरांत जाण्याचा मार्ग करून त्या तळघरांत बंदुकीच्या दारूचीं छत्तीस पिपें नेऊन भरलीं, आणि त्यांजवर कोळसे व फांटी रचून तीं झांकून काढलीं. तशांत त्या तळघरांत पूर्वींपासून कोळसेच ठेवीत असत, ह्मणून तें तळघर कोणी पाहिलें असतां

कशाचा वहमा येऊं नये असें झालें, तेसमयीं राजसभा मिळूं लागली असतां राजा व राणी व वडील राजपुत्र हेन्री यांणी त्या राजसभेस यावें असें होतें, त्याजवरून त्यां मसलतदारांस असें वाटूं लागलें कीं, आतां राजासहित सर्वांचा नाश होऊन आमची मसलत सिद्धीस जाईल, परंतु ईश्वरानें कृपाकरून ती दुष्ट मसलत सिद्धीस जाऊं दिली नाहीं. तेसमयीं असें झालें कीं त्या मसलतीस हेन्री पेर्सी सामील होता, त्यास असें वाटलें कीं राजसभेबरोबर आपला जिवलग मित्र लार्ड मान्टिगल याचा नाश न होई असा उद्योग करावा. मग त्याणे राजसभा मिळायास दाहादिवस आहेत तंवच त्या लार्डमान्टिगलास एक बिन् नावाचें पत्र लिहिलें. तें पत्र घेऊन जो मनुष्य आला तो तें पत्र देऊन तत्क्षणींच नाहींसा झाला. त्यापत्राचा मजकूर असा कीं "महाराज आपण राजसभेस जाऊं नये, कांतर यावेळीं जें पाप घडत आहे त्याजविषयीं दंड करावा असें ईश्वराच्या व मनुष्याच्या मनांत आलें आहे, ही आपल्यास सूचना केली आहे ही तुच्छ मानूं नये, आपण निघोन गावांस जावें, तेथें आपण स्वस्थ राहून काय होईल तें पाहावें. आतां तर कांहीं गडबड दिसत नाहीं, पण त्या राजसभेस एक भयंकर धडाका प्राप्त होईल, आणि तो धडाका करणारा मनुष्य कोणास दिसणार नाहीं या विचारास कांहीं दोष ठेवूं नये, येणेंकरून आपलें बरेंच होईल कांहीं वाईट होणार नाहीं, आणि हें पत्र जाळून टाकिलें ह्मणजे विघ्न नाहींसें होईल."

या सांकेतिक पत्रावरून तर लार्ड मान्टिगलाची मति गुंग होऊन गेली. पहिल्यानें त्यास असें वाटले कीं हें कोणी उगीच मला भय घालायास व माझा विनोद क-

रायास लिहिलें आहे, शेवटीं त्यानें असा विचार केला कीं लार्ड सालिसबरी ह्मणून जो राज्यांत चिटणीस आहे, त्याजकडेस हें पत्र घेऊन जावें, मग तें पत्र त्या चिटणीसाच्या हातीं जातांच त्यालाही प्रथम वाटलें कीं, या पत्राचा कांहीं विचार करावा असें हें नाहीं, पण मागाहून त्याच्या मनांत आलें कीं राजा आपल्या मंत्र्यांसहित सभेंत असतां त्याजपुढें हें पत्र ठेवावें. तें पत्र तेथें ठेविलें त्या काळीं त्या सभेंतून कोणाच्याने त्या पत्राचा अर्थ होईना, मग असें सांगतात कीं राजानेच त्या विपरीत पत्राचा भाव काढिला. त्याच्या असें लक्षांत आलें कीं बंदुकीच्या दारूनें मोठा नाश करायाची कोणी मसलत योजिली आहे, असें कांहीं या पत्रावरून दिसूं येतें. त्याजवरून ते सभासद् गृहस्थ दोन्ही राज सभांचीं तळघरें व भुयेरें शोधूं लागले, तेव्हां त्यांनी लार्डांची सभा बसायाचें जें घर त्याच्या खालीं फांट्यांच्या जुड्यांच्या मोठमोठ्या राशी पडल्या आहेत व गैफाकेस नावें करून एक विक्राळ पुरुष आंगांत एक मोठें लांब डगलें व पायांत * बूट घालून हातीं चोर फाणस घेऊन दुसऱ्या दिवशीं ती सभा उडवावयाकरितां सर्व तयारी करीत आहे असें पाहिलें. मग त्या पुरुषास धरिला, तेव्हां तो जें दुष्ट काम करीत होता त्याचा कांहीं खेद न मानितां ह्मणूं लागला कीं त्या सर्वांस उडवून टाकिलें असतें व त्यांजबराबर मी ही उडून गेलों असतों तर फारच चांगलें झालें असतें, त्यास जेव्हां धमकावून सांगितलें कीं या मसलती प्रकरणीं तुला जें

* ज्या जोड्याच्या तोंडावरती सुमारें गुडघ्या पर्यंत पिशवी असती त्यास बूट ह्मणतात.

ठावूक असेल तें तूं जर बोललास नाहीं तर तुझ्या शरीरास पीडा करून बोलवूं, तेव्हां तो कांहींसा भिवून त्या मसलतीस जे सामील होते त्यांजविषयीं त्यानें सर्व मजकूर सांगितला. याप्रमाणें त्या दुष्ट मसलतीचा शोध लावून त्या मसलतींत जे मुख्य मुख्य होते त्यांस धरावयास अमलदार लोक पाठविले, तेव्हां त्यांशीं त्या मसलतदारांनी भांडायास कंबरा बांधिल्या, आणि वार्विक् शहरांत एक घर होतें तेथें त्या मसलतदारांनी आपल्यास कोंडून घेऊन असा निश्चय केला कीं, आपला प्राण जाईल तर जावो परंतु आपण त्या अमलदारांच्या हातीं सांपडूंनये, अशा बेताने ते राहिले होते, परंतु त्यांनी जो दुसऱ्यास अनर्थ योजिला होता तोच अनर्थ त्यांस प्राप्त झाला. त्यांनी जेथें आपल्यास कोंडून ठेविलें होतें तेथें कांही दारू वाळायास घातली होती, त्यांत एक अग्नीचा थिगळ पडून त्या दारूचा मोठा धडका झाला. तेणेंकरून त्यां मसलतदारांचा बहुत नाश झाला. त्यांतून किती एक त्या घराच्या दरवाजांतून बाहेर पडूं लागले, त्यांस त्या घराभोंवते जे शिपाई होते त्यांनी कापून त्यांचे तुकडे केले. जे त्या वेळीं मेले नाहीं त्यांतून कित्येकांस धरून मारिलें व कित्येकांस राजाने जीवदान दिलें.

मागें असें लिहिलें आहे कीं राजावर मसलत योजिल्या बद्दल सर्वाल्टर् रालीस कैदेंत ठेविलें तेसमयीं तो त्या कैदेंत बहुत वर्षे राहिला. शेवटीं अमेरिका खंडांत मला एके सोन्याचे खाणीचा शोध लागला आहे असें त्याने सांगून तेथें जावयास राजाची आज्ञा घेऊन तयारी केली. याप्रकारें सुटून राली अमेरिका खंडास गेला, परंतु त्यास तेथें सोनें मिळालें नाहीं. मग तेथें

जे स्पेन् देशींचेलोक वसले होते त्यांजवर रालीने हल्ला केला, तेणेंकरून स्पेनदेशींच्या राजास वाईट वाटलें. तेव्हां जेम्स राजा असें बोलूं लागला कीं स्पेनदेशींच्या लोकांशीं कांहीं तंटा करूं नये अशी रालीस आज्ञा असतां त्यांजबराबर रालीनें काय ह्मणून तंटा केला. तेसमयीं रालीने मसलत केली होती त्या अपराधाचा आतां रालीस दंड करावा असें राजानें मनांत आणून रालीस मी तुमच्याकरितां मारितों असें स्पेन देशींच्या राजास बाह्यात्कारीं दाखवून रालीचा शिरछेद केला. अशाप्रकारें रालीस दंड केला ही पाहिली असतां अनीति, रालीस तो दंड झाला त्याकाळीं त्याने शांत वृत्ति धरून तेथील सर्व मायाममता सोडून चित्त ईश्वरार्पण केलें होतें. त्याने शिरछेद करायाची कुऱ्हाड हातीं धरून तिची धार चांचपून पाहिली, आणि बोलूं लागला कीं ही फार तीक्ष्ण आहे परंतु ही यालोकींच्या सर्व दुःखांस औषध होय. असें सांगून त्याने लोकांबरोबर शांत वृत्तीने बोलून कांहीं एक भय न मानितां आपलें डोकें शिरकापायाच्या लांकडावर ठेविलें.

जेम्स राजाच्यावेळीं कितीएक गोष्टी घडूं आल्या त्यामुळें त्यास निश्चितपणें व सुखानें राज्य करायास सांपडलें नाहीं. त्या गोष्टी येथें सांगूं लागल्यास ग्रंथ फार वाढेल ह्मणून सांगत नाहीं. मानकरी लोकांस अथवा लोकांच्या प्रतिनिधींस नविचारितां आपली सत्ता जितकी चालेल तितकी घालवावी असा जेम्सराजाचा स्वभाव असे त्याजवरून याचें बहुतांबराबर वांकडें पडलें. आणखी असें झालें कीं याचे स्नेही व याच्या कृपेंतले गृहस्थ बहुत होते त्यांच्या नादीं लागल्यामुळें यास फार खर्च पडूं लागला. तेसमयीं ती मिर-

र्थक खर्च पुरा पडायास हा लोकांपासून द्रव्य काढण्या-विषयीं नेहेमी उद्योग करूं लागला, त्यामुळें लोक फार त्रासून राजास श्रम देऊं लागले. नंतर या राजाच्या मागें याचा मुलगा चार्लस् पहिला राज्य करूं लागला, त्यावेळेस तर लोकांनी त्रासपावून त्या राजास फारच श्रम दिले, तें वर्तमान पुढल्या पत्रांत लिहिलें जाईल.

याप्रकारें जेम्स राजाच्यावेळीं लोक त्रासले, तशांत जर्मनीच्या राजाबरोबर लढाई आरंभिली होती तेथें अपेश आलें. अशा दुःखांवरून जेम्सराजाच्या शरीरास कांहीं विकार झाला असावा. असो पण शेवटीं यास ज्वर लागला तो तिसऱ्या दिवशीं येई, त्याजवरून दरबारी लोक मर्जी संपादावयास याचें असें समाधान करूं लागले कीं, हा ज्वर राजाच्या सुखास येतो, परंतु यानें त्यांचा अभिप्राय जाणून त्यांस असें उत्तर दिलें कीं, असलें जें निजून रहाण्याचें सुख तें बालराजास चांगलें. मग त्या ज्वरानें कांहीं दिवसांनी याची सर्व शक्ति जाऊन हा सन सोळाशें पंचविसांत मरण पावला. याणे इंग्लांडाचें १६२५. राज्य बेवीस वर्षें केलें, याचें वय साठ वर्षांचें होतें. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

इलिझाबेथ राणी कोणत्या सालीं मेली?

तिणें आपलें लग्न केलें होतें काय?

तिच्या पोटचा तर कोणी वारस नव्हता, तेव्हां तिच्या मागें या राज्याचा वारस कोण झाला?

स्काटलंडचा सहावा जेम्स हा इंग्लंडच्या राज्याचा वारस कोणत्या संबंधानें झाला ?

जेम्स राजास राज्यावरून दूर करायाची मसलत योजिली होती काय ?

त्या मसलतींत मुख्य कोण कोण होते ?

लार्ड ग्रे, व लार्ड काबह्माम, व सर्वाल्टरराली, यांचें काय केलें ?

पहिला जेम्स पोपाच्या मतांत वागत असे किंवा प्राटेस्टान्ट मतांत वागत असे ?

दारूभरून उडवावयाची जी मसलत केली होती ती कशी केली होती, याप्रकरणीं मजकूर सांगावा ?

त्या मसलतीचा कसा शोध लागला ?

त्यां मसलतदारांतून एकाने लार्ड मान्टींगल यास गुप्त पत्र पाठविलें तेव्हां मान्टिगलाने काय केलें ?

दारू घालून मोठा अनर्थ करण्याचा बेत केला आहे असें त्या पत्रावरून पहिल्याने कोणास कळूं आलें ?

असें राजास कळूं आल्यावरून काय करायास आरंभिलें ?

बरें जेव्हां तळघरें पाहूं लागले तेव्हां काय काय दृष्टीस पडलें ?

गैफाक्स यास धरिलें तेव्हां तो काय बोलूं लागला?

मग त्या दुसऱ्या मसलतदारांस काय केलें ?

सर्वाल्टर रालीस काय केलें ?

जेम्सराजानें सुखानें राज्य केलें काय ?

तो स्वभावानें कसा असे ?

मग तो कोणतें दुखणें लागून मेला ?

त्याचे दरबारीलोक त्यास दुखणे लागलें होतें ते-

व्हां त्याची कसें बोलून समजूत करूं लागले ?

मग त्यानें त्यांस काय उत्तर दिलें ?

त्याचें वय किती होतें ?

त्यानें इंग्लांडचें राज्य किती वर्षें केलें ?

पत्र २५.

चिरंजीव०- विशेष मागल्या पत्रांत तुह्मास पहिल्या जेम्सराजाचें वर्तमान कळविलें. त्याच्यावेळीं लोक फार त्रासले होते, त्याचें कारण असें कीं जेम्स राजानें प्रजेचा रोंख काय कसा आहे याचा कांहीं विचार नठेवितां आपलीच सत्ता फार चालविली, व कायद्याप्रमाणें जी त्यांस सत्ता असायाची ती बंद केली. हें लोक मनांत धरून जेम्सराजाचा पुत्र पहिला चार्लस राज्यावर बसला तेव्हां त्यास फार श्रम देऊं लागले. हा चार्लसराजा आपल्या स्वभावानें तर नम्र व शांत असे परंतु त्याचावेळीं कांहीं विलक्षण प्रसंग प्राप्त झाला ह्मणून निर्वेधपणे राज्य चालणे तें एकीकडेस राहून यास संकटें व दुःखेंच प्राप्त होऊं लागलीं. याचा बाप मृत्यु पावला त्याकाळीं इंग्लांडकरांची जर्मनीकरांशीं लढाई चालली होती, त्या लढाईच्या खर्चास द्रव्य लागलें त्याजविषयीं चार्लस राजानें पार्लियामेन्ट सभेशीं बोलणें लाविलें, तेव्हां पार्लियामेन्ट, यानें जितकें द्रव्य मागितलें तितकें द्यायास कबूल करीना, तेसमयीं तें द्रव्य उत्पन्न करायास पार्लियामेन्टाचें अनुमत नघेतां राजानें कांहीं दुसरा उद्योग आरंभिला, त्याजवरून अवघे राज्यांत वितुष्ट पडलें; तशांत फ्रेन्च राजाशीं लढाई आरंभिली होती, तेथें अपेश आलें, असें होतांव चार्लस

राजाचा व पार्लियामेन्टाचा कलह उत्पन्न झाला. ते-समयीं प्रतिनिधीचे सभेंतील कित्येक गृहस्थांस फितुराच्या अरोपावरून बंदीस घातलें, आणि बहुत्येकांस कैद करून त्यांपासून दंडाबद्दल पुष्कळ रुपये घेतले, हीं अशीं त्यांचीं दुःखें पाहून त्यांचा कळवळा येऊन राजाशीं बहुतांचें वांकडें पडलें. अशा संधीस बकिंगह्यामचा ड्यूक मारला गेला. या ड्युकाला पोर्टस मौथास फ्रेंच लोकांशीं लढायास पाठविलें होतें, तेथें एके दिवशीं याचे हाताखालचे अधिकारीलोक याच्याजवळ असतां त्यांतून एकाशीं हा बोलत आहे, इतक्यांत फेल्टन् ह्मणून एक पुरुष होता, त्यानें कोणास नकळतां याच्या उरांत सुरी खुपसली, तेसमयीं अरे या दुष्टानें मला मारलें अशीं अक्षरें बोलून यानें तत्क्षणींच प्राण सोडिला. तेथें पाहातात तों ड्युकास कोणी मारलें याचा शोध लागेना, तेव्हां तेथें एक टोपी अढळली, त्याजवरूनहीं त्या मारणाराची टोपी असावी, तो कोण कोठला अशा विचारांत आहेत, इतक्यांत एक बोडका माणूस दाराजवळ पाहिला. तो तेथून मुकाट्यानें जात आहे, तंव तो ह्मणूं लागला कीं मारणारा तो मी. त्यास धरितांच तो त्या ड्युकास मारल्याचा हर्ष मानूं लागला, आणि त्यास मारायास काढिलें तरी म्या अपराध केला असें बोलिला नाहीं. याप्रमाणें तो ड्यूक मरण पावला. तो चार्लसराजाच्या परम कृपेंतला होता ह्मणून त्याच्या मरणामुळें राजास मोठें दुःख झालें, आणि बहुत्येकं लोकांशीं राजाचें वैमनस्य पडलें.

या चार्लस राजाचेवेळीं जे जे दुःखाचे प्रसंग घडूं आले त्यां सर्वांचें निरूपण केलें असतां ग्रंथ फार वाढेल, यास्तव संक्षेपेंकरून कांहींसें सांगतों. राजाचें

पार्लियामेन्टाच्या लोकांशीं वितुष्ट पडल्यावरून त्यांनी राजावर शस्त्र धरिलें, मग त्यांच्या याच्या बहुत लढाया झाल्या, त्या लढाईंत जे जीव गेले व जो नाश झाला तेणेंकरून अवघें राज्य दुःखानें व्यापिलें. पाहिलें असतां गावांतल्यागावांत भाऊबंदांनी एकमेकांशीं स्नेहभावानें वागावें, तें नकरितां तंटे करून आपण आपल्या हातीं जिवास मुकले. पार्लियामेन्टकडल्या फौजेंत आलिवरक्राम्वेल सरदारकी पत्करून लढाईत पुढाईत झाला असे. याणे मार्स्टनमुरास लढाई झाली तेथें राजाचे फौजेचा मोड केला, परंतु त्याची गणना नकरितां राजा पुनः युद्धास उभा राहिला. तेसमयीं नार्थामटनशेर प्रांतीं नेस्वी ह्मणून एक ठिकाण आहे तेथें युद्ध होऊन राजाचा अगदींच मोड झाला. या युद्धास राजा स्वतां गेला होता, तेथून त्यास पळून जाणे प्राप्त झालें, तेणेंकरून क्राम्वेल व तत्पक्षी जे गृहस्थ होते त्यांस सर्वप्रकारें जय मिळाला. चार्लसराजा युद्ध सोडून पळाला तो आक्सफर्डास गेला, तेथें जे याच्या पक्षाचे लोक होते ते याचे खातरजमेचे आणि विश्वासाचे होते आणि यास पूर्वीं बहुत प्रसंगीं उपयोगीं पडले होते, परंतु तेथें याचें रक्षण व्हावयाजोगें चांगलें मजबूत बंदोबस्ताचें ठिकाण नव्हतें, आणि पाहातो तंव फेरफाक्साच्या ताब्यांतली पार्लियामेन्टाची फौज आपल्यास धरण्याच्या बेतांत आहे, ह्मणून राजा तें ठिकाण सोडून स्काट फौजेच्या आश्रयास गेला आणि तेथें मला कोणी तरी अनकूळ होतील असें मानूं लागला, परंतु यास कोणी अनकूळ झालें नाहीं. त्या स्काटलोकांस पार्लियामेन्टानें बहुत द्रव्य क़बूल करितांच त्यांनी त्या चार्लसराजास पार्लियामेन्टाकडल्या लोकां-

च्या स्वाधीन केलें. मग ती स्काटफौज विश्वासघात व अपकीर्ति करून जें द्रव्य मेळविलें तें घेऊन आपले प्रांतीं गेली.

याप्रमाणें जें हें मोठें बंड झालें यांत कायती आलिवर क्राम्वेलाची वाहवा झाली, त्यायोगेंकरून तो मोठ्या योग्यतेस चढला. हा क्राम्वेल हन्टीन्डन्शैरींच्या एक्या गृहस्थाचा लेंक, याच्याजवळ पाहिलें असतां सांगायासारिखें कांहीं द्रव्य नव्हतें, किंवा इतक्या थोरपणास चढायाजोगा कांहीं गुणही नव्हता, याचें रूप ह्मणावें तर हा आबडधोबडसा असे, मळकीं मळकीं वस्त्रें पांघरे आणि मुळचा एक तोंत्रा तशांत यथापद्धति यास बोलतां येत नसे, ह्मणून याचें बोलणे एक तऱ्हेबाज पडे असें असतां यानें हातीं धरलेल्या कामाच्या पाठीस एकसारखें लागावें असा याचा स्वभाव असे, त्यामुळें शेवटीं हा त्या बंडांत पुढाईत झाला आणि जें करणें तें आपल्या सत्तेने करूं लागला इकडे चार्लस राजास श्रमवून व कैद करून व जागोजाग फिरवून ह्याम्टन्कोर्टांत बंदीवानादाखल ठेविलें होतें. मग तेथून काढून ऐलअफवैट् ह्मणून एक टापू आहे तेथें कारीसब्रूक किल्यांत कैद केलें. तेथून ह्यामशैरांत हर्ष्ट ह्मणून किल्ला आहे तेथें नेलें, मग तेथून कांहीं दिवसांनी विन्डसरास नेलें, शेवटीं विन्डसराहून लंडनशहरास नेलें. तेसमयीं त्यास पाहिलें असतां गहिंवरच यावा अशी त्याची अवस्था झाली होती. ती अशी कीं त्याची मुखश्री केवळ लोपून शरीराचें तेज जाऊन शरीर फिकट रोग्यासारिखें झालें असे, दुःखाने केश पांढरे होऊन दाढी मोठी वाढली असे, आणि आंगांत दरिद्रविपत्तिसूचक वस्त्रें असत, अशी दशा राजास प्राप्त झाली

त्याजवरून बहुधा सर्व प्रजा आपल्या अंतरीं हळहळूं लागल्या.

मग थोडक्याच दिवसांनी राजाची चौकशी सुरू केली. यास जेव्हां न्यायाधीशापुढें आणिलें तेव्हां हा आपला थोरपणा नसोडितां राजाच्या डौलानें येऊन बसला, आणि बसतेवेळीं आपल्या मस्तकींची टोपी काढिली नाहीं, येणेकरून असें सुचविलें कीं जे बसले आहेत त्यांस माझा न्याय करायास कांहींएक अधिकार नाहीं, मग त्याजवर जो आरोप शाबूत करायाचा तो कागद वाचून याला ऐकविला. त्यांत मजकूर कीं बंड उत्पन्न झाल्या दिवसापासून जे जे लोक मारले गेले त्यां सर्वांच्या मरणाचें कारण हा राजा. त्याजवरून राजा तोंडांतल्यातोंडांत हांसला, तेणेकरून असें दाखविलें कीं माझा कांहीं एक अपराध नसतां मजवर केवळ खोटें थोतांड रचिलें आहे, याप्रमाणे प्रतिनिधींची सभा न्याय करायास बसली होती तिच्यापुढें चारवेळा राजास आणिलें परंतु त्याणें चाऱ्ही वेळां सांगितलें कीं हें ठिकाण कांहीं न्याय करायाचें नव्हे, आणि माझा न्याय करायास तुह्मास कोणता एक अधिकार ही नाहीं. शेवटीं त्या न्यायाधिशांनी असा निश्चय केला कीं याचा शिरछेद करावा. त्याजवरून चौथ्या दिवशीं त्याचें डोकें मारण्याचा हुकूम केला. मग जेव्हां राजास व्हैटहाल ठिकाणीं आणिलें तेव्हां राजानें तेथल्या अधिकाऱ्यांस सांगितलें कीं मला माझ्या लेंकरांशीं भेटावयास तीन दिवसांची रजा असावी, आणि डाक्तूरजक्सन् लंडनाचा मुख्य धर्माध्यक्ष हा ईश्वराची भक्ति करावयास माझ्या बराबर असावा. त्याजवरून राजास कळविलें कीं आजपासून तीन दिवसांनी तुह्मास शासन केलें जा-

ईल. याजकरितां त्या मुदतींत परलोक साधनाचा काय जो विचार तो तुह्मी करून घ्यावा. त्यावेळीं राजाच्या मुलांपैकीं इलिझाबेथ राजकन्या आणि ग्लौसेस्टाराचा ड्यूक ह्मणून एक तीन वर्षांचा मुलगा, हीं दोघेंजणे इंग्लांडांत होतीं, मग राजानें त्या आपल्या कन्येस कांहीं भक्तिमार्गाच्या व चांगल्या विचाराच्या गोष्टी सांगून त्या मुलास उचलून धरिलें, आणि त्यास असें बोलिला कीं "बाबा आतां तुझ्या बापाचें डोकें कापतील आणि कदाचित् तुला राज्यावर बसवितील कळलें, पण बाबा याद धर तुझे भाऊ चार्लस व जेम्स जीवंत आहेत तोंपर्यंत तूं राज्यावर बसूंनको बरें, तुझे भाऊ यांच्या हातीं सांपडले ह्मणजे ते त्यांचीं डोकीं मारतील, आणि शेवटीं तुझें ही डोकें मारतील, ह्मणून मी तुला सांगतों तुला राज्यावर बसवूं लागल्यास तूं बसूंनको, असें ऐकून त्या तान्हुल्या बाळाने डोळ्यांतून टपटप आंसवें टाकून गहिंवरून उत्तर दिलें कीं, माझे तुकडे झाले तरी पुरवलें, पण तसलें राज्य मला नको."

या राजाचें धारिष्ट कांहीं असें असे कीं, याचा शिरछेद करावयास जें ठिकाण तयार करीत होते तेथील कामदार लोकांचा शब्द याचे कानीं नित्य पडत असे, परंतु त्याचा कांहीं मनांत खेद नकरितां मारायाचा हुकूम झाल्या दिवसापासून तर याचा वध होई त्या दिवसापर्यंत हा चांगला नित्यासारिखा रात्रीस झोंप घेई.

याचा शिरछेद जानेवारी महिन्याचे तिसावे तारखेस केला, तेसमयीं व्हैट हाल घरांतून नजर लागावी ह्मणून यास मारायाचें ठिकाण व्हैटहाल घराच्या एक्या खिडकी इतकें उंच केलें होतें. तें ठिकाण काळ्या वस्त्रांनीं आछादून त्याजवर शिर तोडायास लांकडाचा

तुकडा व एक कुऱ्हाड अशीं ठेविलीं होतीं, व तेथें दोन मारेकरी आपलीं रूपें पालटून होते. मग तेथें राजा आला त्यावेळीं जेकूसनू याच्या बरोबर होता, हा जेक्सनू मुख्य धर्माध्यक्ष राजाचा परम विश्वासू स्नेही व सेवक असे.

राजाच्या शिरछेदाची तयारी होऊं लागली तेव्हां तो मुख्य धर्माध्यक्ष बोलिला कीं "महाराज आतां एक मजल राहिली, या मजलेस मोठें दुःख व श्रम आहेत, पण ही अगदीं जवळ आहे, येणेकरून आपल्या हातीं मोठा लांबचा पल्ला येईल. ही आपल्यास या लोकांहून परलोकांस नेईल, तेथें आपल्यास मोठा लाभ होऊन तेजाचा मुकुट मिळेल, तेणेंकरून आपल्यास परम आनंद होईल." त्याजवरून राजानें उत्तर दिल्हें "मी नाशवंत मुकुट सोडून अविनाश मुकुट घ्यावयास जातों, त्या मुकुटास कांहींएक हल्ला हरकत नाहीं" तें ऐकून तो धर्माध्यक्ष ह्मणूं लागला आपण क्षय मुकुट देऊन अक्षय मुकुट घेतां, अहाहा ही तर चांगलीच बदली" मग राजानें आपलें शीर त्या लांकडाच्या तुकड्यावर ठेविलें आणि जे दोन मारेकरी होते त्यांतून एकाने एक्या फटक्यानेच राजाचें शीर उडविलें. मग दुसऱ्या मारेकऱ्यानें तें शीर उचलून हांक मारून बोलूं लागला हें फितूरखोराचें शीर, याप्रमाणें राजाचा वध केला त्याजवरून लोकांनी फार खेद करून हें असलें घोरकर्म आह्मी उगेंच राहून पाहिलें तरी कसें असें बोलून आपआपल्यास शब्द लावूं लागले.

पहिल्या चार्लस राजाला सन सोळाशें एकूणपन्नासांत मारिलें, त्याकाळीं, त्यास एकूणपन्नासावें वर्ष लागलें होतें, आणि त्याचें राज्य होऊन चोविसावें वर्ष चाललें होतें. हा राजा कांहीं फारसा उंच नसे,

याचें शरीर चांगलें बळकट व सुघटित असून मुख रमणीय असे, परंतु मुखाच्याठायीं खिन्नवृत्ति दिसे. राजानें बहुत दिवस श्रम व दुःखें काढलीं ह्मणून ती तशी खिन्नवृत्ति त्याच्या मुखाच्याठायीं राहिली असें वाटतें.लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

इंग्लंडचा राजा पहिला जेम्स हा कोणत्या सालीं मरण पावला ?

त्याच्या मागें कोण राजा झाला ?

पहिला चार्लस स्वभावानें कसा असे ?

पहिला जेम्स मेला त्याकाळीं इंग्लीश लोकांची कोणाबरोबर लढाई चालली होती किंवा नाहीं ?

लढाईच्या खर्चास जें द्रव्य पाहिजे होतें तें पार्लियामेन्ट सभेनें द्यावयास कबूल केलें काय ?

राजा आणि पार्लियामेन्ट यांचा कज्या लागला होता काय ?

त्यावेळीं राजाच्या परम कृपेंतला मानकरी कोणता असे ?

त्या बकिंग्ह्यामच्या ड्यूकास काय झालें ?

त्यानंतर राजाच्या व प्रजांच्या मोठ्या लढाया झाल्या काय ?

कोणत्या लढाईपासून क्रामवेलची वाहवा झाली ?

राजाचे फौजेचा अगदीं मोड कोणत्या लढाईंत झाला ?

नेसूबेची लढाई झाल्यानंतर राजा कोणत्या ठिकाणीं गेला ?

मग राजानें कोणत्या लोकांचा आश्रय केला ?

त्या स्काट सैन्यानें राजास काय केलें ?

आलिवर क्राम्वेल कोण होता ?

तो स्वरूपाने कसा असे ?

मग राजास काय केलें ?

राजाची चौकशी केली काय ?

राजाची आपल्या मुलाशीं किल्यांत भेट झाली काय ?

कोणत्या मुलाशीं भेट झाली ?

त्याने आपला मुलगा ग्लौसेस्टराचा ड्यूक यास काय सांगितलें ?

राजास मारून टाकिलें काय ?

त्याकाळीं याच्या समागमीं कोणता मुख्य धर्माध्यक्ष होता ?

त्याचा शिरछेद कोठे केला ?

त्याकाळीं हा कोणत्या स्थितीने होता ?

यास जेक्सन् धर्माध्यक्ष काय बोलिला ?

राजास मारलें तेव्हां त्याचें वय कितीवर्षांचें होतें ?

त्यानें कितीवर्षें राज्य केलें ?

हें कृत्य कोणत्या सालीं झालें ?

कोणत्या महिन्यांत झालें ?

कोणत्या दिवशीं झालें ?

पत्र २६.

चिरंजीव० - विशेष मागल्या पत्रांत पहिल्या चार्लस राजाचा शिरच्छेद केल्याचें वर्त्तमान कळविलें, तें वाचून तुह्मास फार वाईट वाटलें असेल, आतां पुढें जें वर्त्तमान झालें तें कळवितों. चार्लस राजास मारण्याच्या दुष्ट कामांत मुख्यत्वें करून ओलिवर क्राम्वेल होता, त्याकाळीं लोकांची सत्ता लोकांस मिळावी, व लोकांवर राजानी व्हावी तशीच सत्ता करूं नये, याप्रकारें तो क्राम्वेल लोकांस दर्शवूं लागला; परंतु हें असलें कृत्य याच्या मनांत नव्हतें, असें लौकरच अनुभवास आलें. हा कपटें करून आपल्यास राजा असें मात्र बोलवीत नसे, पण कोणे इंग्लीश राजानें कधीं अंमल केला नव्हता असा जबरेने, अंमल करी. हा आपल्यास राजा ह्मणवीत नसे ह्मणून यास प्रोटेक्टर ह्मणजे राज्य कारभार चालविणारा असें बोलत. याचें धारिष्ट मोठें असून यास कशाची भीति नसे, व लढाईत यास जय मिळे. याचा ब्लेक ह्मणून एक सेनापति होता, तो मोठा शूर असे, त्याजकडेस सर्व लढाऊ गलबतें सोपलीं होतीं. त्याच्या योगेंकरून यानें डच् लोकांच्या, व स्पेनीश लोकांच्या लढाऊ गलबतांचा मोड केला. याच क्राम्वेलाच्यासमयीं पेन् व विनेबल्स ह्मणून जे सेनापति होते, त्यांनी वेष्ट इन्दीया देशांत जमेका बेट घेतलें, तें त्या दिवसापासून तर आजपर्यंत इंग्लीश लोकांकडेसच आहे. हें बेट इंग्लीशांस मोठें कामी पडूं लागलें परंतु हें असलें बेट ज्यां सेनापतींनी घेतलें, त्यांस सरकारांतून शाबासकी मिळावी ती मिळाली नाहीं, कांतर

योजल्याप्रमाणें त्या सेनापतींनी कार्य केलें नाहीं, ह्मणून त्यांस किल्ल्यांत कैदेस ठेविलें. असो ऐर्लंडांत, स्काटलांडांत, अथवा इंग्लांडांत जे कोणी क्राम्वेलाचे सत्तेस अडथळा करीत त्यांजबराबर क्रामूवेल कांहीं मुरवत न धरितां लढे.

याप्रमाणें घडत असतां, पहिल्या चार्लस राजाचा वडील लेंक दुसरा चार्लस हा इंग्लांडच्या राज्याचा वास्तविक अधिकारी, तो राज्यासनीं असावा, तो नाहीं, आणि ज्यास कांहीं अधिकार नसतां तो बळेंच जबरीनें राज्य करूं लागला आहे, त्यास आह्मी काय ह्मणून मानावें, असें ह्मणणारे त्याकाळीं बहुत लोक होते; सारांश दुसऱ्या चार्लस राजाकडली पुष्कळ मजा होती; परंतु हे सर्व क्राम्वेलाचे सत्तेमुळें व त्याच्या स्वाधीन बहुत फौज होती त्यामुळें भिऊन गेले होते; आणि त्या राजाची मदतगारी करण्याविषयीं कोणाचें कांहीं चालत नसे, असें असतां स्काटलोकांनी त्या राजाचा पक्ष उचलिला, आणि तो राजा भयामुळें हालांडदेशीं राहत होता तेथें त्यास बोलावूं पाठविलें, परंतु क्राम्वेलाचे फौजेबराबर लढाई करायाजोगी स्काटलांड लोकांची तयारी नव्हती, ह्मणून त्या दोहों फौजांच्या लढाईंत स्काट फौजेचा मोड होऊन त्या फौजेंतले बहुत्येक लोक पडले, क्रामूवेलाचे फौजेपैकीं फार थोडके पडले.

तेसमयीं आपल्यास इंग्लांड देशीं बहुत्येक जण अनुकूळ होतील असें मनांत आणून बाकीची जी स्काट लोकांची फौज राहिली होती ती त्या राजानें घेऊन थेट इंग्लांडास जाण्याचा बेत केला; परंतु राजानें मानिलें होतें त्याप्रमाणें त्यास लोक अनुकूळ झाले नाहीं-

त; ते सर्वजण क्राम्वेलाचा पराक्रम व जय पाहून हत-वीर्य झाले होते. असेंही असतां राजा वोसेस्टरपर्यंत आला, इतक्यांत क्राम्वेल चाळीस हजार फौज घेऊन त्याजवर गेला. तेथें याचें त्याचें मोठें तुंबळ युद्ध झालें. ते-समयीं राजाची फौज थोडकी ह्मणून तिचा अगदीं मोड होऊन गेला, आणि राजा स्वतां मोठ्या निकरानें लढत असतांही त्यास आपल्या जीवाच्या बचावाकरितां पळून जावें लागलें. मग राजास धरण्याविषयीं क्राम्वेलानें पराकाष्ठेचा प्रयत्न मांडिला. जागोजागीं बंदोबस्त क-रून ठेविले, जिकडे तिकडे बातमी काढायास हेर ठेवि-वले, राजाला धरून आणणारांस इनामें कबूल केलीं, असेंही असतां राजा क्राम्वेलाच्या हातीं सांपडला ना-हीं, याजवरून मोठा चमत्कार वाटतो. याचे जे पक्षा-चे लोक होते ते याचे केवळ खातरेचे व विश्वासाचे होते. हा राजा आपल्या शत्रूंच्या हातीं न जावा ह्म-णून यास ते लपवून ठेवीत, आणि कोणी वळखूं नये ह्मणून खराब वस्त्रें पांघरायास देत. एके दिवशीं असें झालें, हा एक्या सागाच्या झाडावर चढून लपला होता, त्याच झाडाखालून, यास जे शिपायी शोधित फिरत हो-ते, ते गेले; परंतु त्यांचे दृष्टीस हा पडला नाहीं. एके-दिवशीं हा एकाचे झोंपडींत लपून राहिला होता. तो मनुष्य भला विश्वासू असे, ह्मणून ती बातमी बाहेर फुटली नाहीं. यानें कोठें गवताचे गंजींत निजावें, कोठें अन्नावांचून असावें, कोठें आंगाला चांगलेंसें व स्त्रच असूं नये, याप्रमाणें दिवस लोटीत असतां, शेवटीं यानें एक्या चाकराचा वेश घेऊन घोड्यावर बसून प-ळून जाण्याकरितां एक मोठी मजल केली. त्यावेळीं हा कोणी चाकर आहे व आपल्या धन्नीच्या रखवा-लीकरितां घोड्यावर बसला आहे असें दाखवायास हा

ज्या घोड्यावर चाकराच्या रूपानें बसला होता त्याच घोड्यावर याच्या पाठीमागें लेन ह्मणून याच्या एक्या जिवलग विश्वासू मित्राची स्त्री ती बसली होती. यास कोठे संकट प्राप्त होऊं नये ह्मणून त्या स्त्रीचा नवराही याच्या समागमें असे, परंतु तो याजवर नजर लागे इतका दूर राहून याच्या मागें मागें चाले, याप्रमाणें त्यां उभयतांनी राजास मोठ्या युक्तीने समुद्राच्या काठीं ब्रैटेन स्थळास नेला. तेथें एक होडी तयार करून ठेविली होती, तींत बसवून त्यास अचानक राज्यांतून पार करून फ्रेन्च राज्यांत पोहोंचविला.

इकडे राजा बराबर वोर्सेस्टरास आवेश पूर्वक युद्ध करून क्राम्वेल जय पावला, त्याजवरून जे त्याच्या पक्षास होते त्यांत त्याची फार ख्याति झाली. मग तो त्या वोर्सेस्टरच्या लढाईतून मोठ्या डौलाने मिरवत मिरवत लंडन शहरास आला, तेसमयीं पार्लियामेन्टाची सत्ता सर्व राज्यांत चालूं लागली, परंतु क्राम्वेल हा अभिमानी असे ह्मणून सर्व सत्ता आपल्या हातीं येऊन पार्लियामेन्टाच्या हातीं कांहीं राहूं नये असा बंदोबस्त करूं लागला. तेव्हां पार्लियामेन्टाच्याठायीं ही याजविषयीं मत्सर वाटूं लागला. असें होतांच आपला जो पार्लियामेन्टाशीं संबंध तो लौकरच नाहींसा केला, तो असा. क्राम्वेल तीनशें शिपायी. घेऊन पार्लियामेन्ट सभेस गेला, आणि त्यानें. त्या शिपायांस बाहेर ठेवून सांगितलें कीं, मी पाय भूमीवर मारला ह्मणजे तुह्मी सभेंत शिरा. मग त्या सभेंत जीं वादविवादाचीं बोलणीं चालली होतीं तीं कांहींवेळ ऐकून त्या सभेस जे लोक मिळाले होते त्यांस सांगितलें कीं तुमचें करणें मला पसंत नाहीं, तुह्मी उठून चालते व्हां असें बोलून